



NORSK
OLJEMUSEUM

Årbok 1993

med årsmelding for 1992



Bjørn Bratbak:

Polens olje - og Polens skjebne

*Hårde tider har vi døyet,
ble tilsist forstøtt;
men i verste nød blåøyet
frihet ble oss født.*

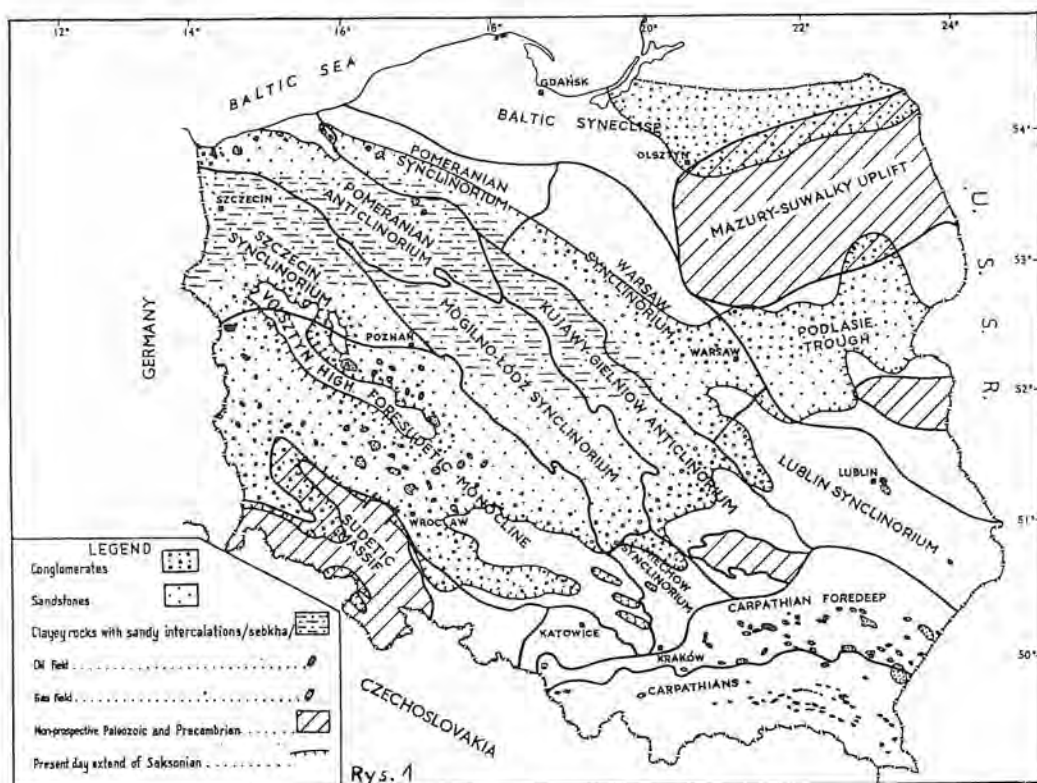
Norge og Polen

Stavanger har i snart tredve år vært vårt lands sentrum for oljevirksomheten, og står på terskelen til å bygge landets fremtidige oljemuseum. I Polen har det foregått industriell oljeutvinning siden midt på 1800-tallet, og landet kan skilte med hele tre oljemuseer. Muséene ligger alle i området hvor Europas oljeindustri begynte, ved foten av Karpattjellene. Muséet i Bobrka er det største, og er et friluftsmuséum, mens muséene i Krosno og Gorlice er mindre og holder til innendørs.

Likheten mellom oljeaktiviteten i Polen og i Norge er ikke stor. Norges oljeutvinning foregår til havs, mens Polens skjer på landjorden. Dimensjonene over de polske installasjonene blir små sammenlignet med de norske, og de polske muséene blir beskjedne sammenlignet med de storslåtte planene i Stavanger.

Mens de norske oljeressursene under Nordsjøen første gang ble beskrevet av den norske biskop Erik Pontoppidan i sin *Det første Forsøg paa Norges Naturlige Historie* fra 1752¹, er det jesuitterpresten Gabriel Rzaczynski som første gang omtaler de

Forfatteren takker Dr. Piotr Karnkowski, GEONAFTA, Warszawa, Jacek Sozynski, SITPNiG, Krakow, Jozef Sozanski ved muséet i Bobrka og Leszek Brzozowski ved muséet i Gorlice for opplysninger, imøtekommenhet og gjestfrihet. Takk også til Dr. Tadeusz Kondrcki, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk i Warszawa og Dr. Emilia Denkwicz-Szczepaniak ved Universitetet i Torun for gode råd og henvisning til nyttige kontakter. En særlig takk til Arkadiusz Szczurowski ved Universitetet i Krakow for research og oversettelser.



Oversikt over geologien mellom Karpatene og Østersjøen.

Etter dr. Piotr Karnkowski, Geonafra, Warszawa.

polske oljeressursene i Galicja i sin bok *Historia Naturalia Curiosa Regni Poloniae fra 1721*.² Men allerede i en beskrivelse fra 1534 om urter og deres virkning, finnes det avsnitt om den polske oljen ved Karpatene.³ Landskapet Galicja ligger i Polens sydøstre hjørne. Navnet ble tatt i bruk av østerrikerne etter at de ved Polens første deling i 1772 tilegnet seg disse landområdene og gjorde dem til provinsen Galizien.

I dag inngår den gjenværende polske delen av Galicja i provinsene Nowy Sacz, Krosno og Przemysl. Området omtales gjerne som Lavlands-Karpatene. Mens Polen var fullstendig okkupert av sine tre nabostater i perioden 1795 til 1918, hørte Galicja under Østerrike. Dagens vestligste provinshovedstad innenfor oljeregionen er Nowy Sacz, en by på rundt 80.000 innbyggere, som feiret sitt 700 års jubileum i 1992.

Selv om Nowy Sacz ligger langt fra vårt land, har det opp gjennom historien vært kontakter. Viden kjent er beretningen om de polske bøndene som fordrev de svenske okkupantene fra Nowy Sacz i desember 1655, og med det innledet frigjøringen også i resten av Polen. Svenskenes okkupasjon under krigsårene 1655-60 er mesterlig beskrevet av nobelprisvinneren Henryk Sienkiewicz i romanen *Syndfloden*. Danmark-Norge og Polen var den gang alliert. I 1658 kom et polsk korps helt opp til Jylland og hjalp oss med å fordrive svenskene. Polakkene synger med stolthet om denne bragden i sin fedrelandssang. Den polske feltherre Czarniecki førte soldatene i båter over Alsundet, mens rytterne lot hestene svømme ved siden av. I dagervis angrep de slottet Sønderborg. Svenskene måtte flykte, men hestene deres ble polakkenes bytte.⁴

Rundt 300 år senere skulle en polsk brigade på 5000 mann komme til hjelp da vi kjempet mot de tyske angripere ved Narvik. Brigaden var satt opp i Frankrike med polske flyktninger etter felttoget i Polen 1939. Den ble gitt navn etter de polske førkrigsregimenter som hadde vært stasjonert i Nowy Sacz, og den overtok også disse regimentenes tradisjoner. Den polske brigaden kjempet tappert i fjellene ved Narvik, og mange polske soldater fikk sin grav i norsk jord. På kirkegården i Nowy Sacz er det reist et stort monument til minne om de som falt under den andre verdenskrigen. Narvik er behørig markert, og i samsvar med polsk skikk, er en urne med jord fra Narvik satt inn i minnesmerket. Byen har også gitt en av sine hovedinnsfartsveier navn etter kampene ved Narvik: *Bulwary Obroncow Narwiku*. Nowy Sacz er i dag hovedkvarter for Polens grensetropper, en mellomting mellom tollvesen, grensestyrker, redningstjeneste og miljøstyrker. I garnisonens tradisjonssal har gjenstander, bilder og gaver med tilknytning til Narvik-felttoget en sentral plass.⁵

Også mellom Stavanger og Nowy Sacz har det vært kontakt. Ved årskiftet 1942/43 sendte tyskerne 820 polske krigsfanger, alle tidligere soldater fra felttoget i Polen høsten 1939, fra en fangeleir ved Hamburg til Kristiansand. Herfra ble de fordelt til forskjellige steder, blant annet 250 til Rogaland. De måtte mar-

sjere til fots fra Kristiansand til Flekkefjord. Derfra ble de kjørt i kuvogner med jernbanen til Sandnes og ble plassert i fangeleir ved Stangeland Mølle. Frem til januar 1945 ble de benyttet i utekommandoer i hele distriktet, blant annet i Stavanger.

I Stavanger ble de to unge venninnene, Valborg Svendsen og Solveig Bratland Knutsen, noen av de flittigste og dristigste hjelperne for de polske og russiske fangene. Jentene samlet mat som de fikk stukket til de utsultede fangene, og de lyttet illegalt på nyhetene fra England og kastet lapper med nyhetsmeldinger inn i fangeleirene.

Valborg Svendsen tapte sitt hjerte til en av de polske fangene. I 1946 forlot hun Stavanger og dro til sin Antoni Bernacki. De giftet seg, stiftet familie, og ble boende i Nowy Sacz.⁶ Allerede da hun kom til Polen i 1946 så hun nøden som rådde der. I den hårdeste kommunistiske perioden var det ikke mulig å organisere noe hjelpearbeid fra Norge, men da forholdene endret seg i 80-årene var hun en drivende kraft i å organisere hjelpesendinger fra Rogaland. Atskillige vogntog med klær og mat fant i disse årene veien til Polens mange nødstedte. Fortsatt er Valborg Bernacka opptatt av kontakten mellom Rogaland og Polen. Sommeren 1992 stod hun bak fellestur med buss fra Stavanger til Nowy Sacz.

De polske oljemuseene

Polakkene er et historiebevisst folk med stor sans for landets tradisjoner, og de hegner om sine minner. Få europeiske nasjoner har over så lang tid fått erfare hva kjærlighet til landet betyr under okkupasjon og terrorstyre. I periodene fra 1795 til 1918 og fra 1939 til 1989 var landet under fremmed kontroll. I denne perioden lærte polakkene å verdsette nasjonens egenart. Det finnes derfor museer og minnesmerker overalt i Polen, store og små. Særlig interessante er "oljemuséene" i Bobrka, Krosno og Gorlice. Hele dette området er forøvrig fullt av historiske minner.

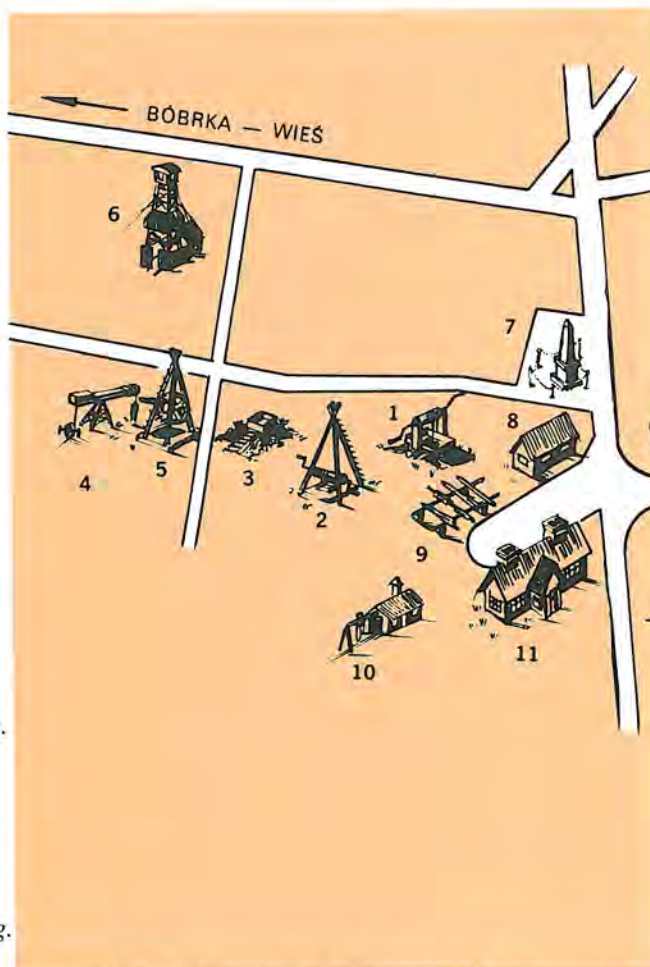
Ikke langt fra Gorlice ligger den lille byen Biecz, som kan følge sin historie tilbake til 1023. Byen har sitt eget muséum i den gamle apotekerbygningen. Skiltet *APTEKA* henger fortsatt på plass. Muséet rommer en innholdsrik samling med apotekerutstyr, noe har vært i bruk så langt tilbake som på 1500-tallet. Polakkene forteller stolt at muséet ble åpnet samme dag som kardinal Karol Wojtyla fra Krakow ble utropt til pave Johannes Paul II. Biecz er også kjent for å ha hatt egen skole for offentlige skarprettere. Skolen hadde, for å gi studentene trening, en tid det privilegium å foreta offentlige henrettelser. Ifølge skoleprotokollen ble det bare i 1614 utført 120 henrettelser.⁷

20 km øst for Biecz ligger den gamle byen Jaslo, som ble rasert under den andre verdenskrigen, men som nå er gjenreist som industriby. I Jaslo produseres boreutstyr til den lokale oljevirksomheten. 25 km lenger øst ligger industribyen Krosno. Også her produseres utstyr til oljeindustrien. I tillegg finnes det en godt utbygd tekstil- og glassindustri. Krosno blir betraktet som den polske oljehovedstad, også kjent for sitt syndige liv, skriver Tim Sharman i en reisebeskrivelse fra 1988.⁸ I Krosno finnes et muséum med en stor samling parafinlamper, og byen har hedret mannen som la grunnlaget for Polens oljeindustri, Ignacy Lukasiewicz, med en stor statue.

Lukasiewicz ble født 8. mars 1822 i landsbyen Zaduszniki i Mielec-distriktet. Hans far var en fattig adelsmann som hadde kjempet i hæren til Tadeusz Kosciuszko under frihetskampen mot de russiske okkupanter i 1794. Som ung arbeidet Ignacy som apotekerlærling i Rzeszow, Lancut og Lwow. Mens han i 1845 arbeidet i apoteket i Rzeszow, kom han i kontakt med representanter for illegale undergrunnsorganisasjoner, og etter kort tid ble han selv representant fra kretsen Rzeszow i *Sammenslutningen av undergrunnsforeningene "Demokratiske selskap"*. Sammen med andre ledere deltok han i arbeidet med å forberede oppstand. 19. februar 1846 ble han arrestert av østerrikerne og satt fengslet i Rzeszow og Lwow i nesten to år. Takket være en dyktig forsvarer, og mangel på bevis, ble han sluppet fri 27. desember 1847. Året etter begynte han å arbeide ved et apotek i Lwow. I årene 1850-52 studerte han først i

Friluftsmuseet i Bobrka.

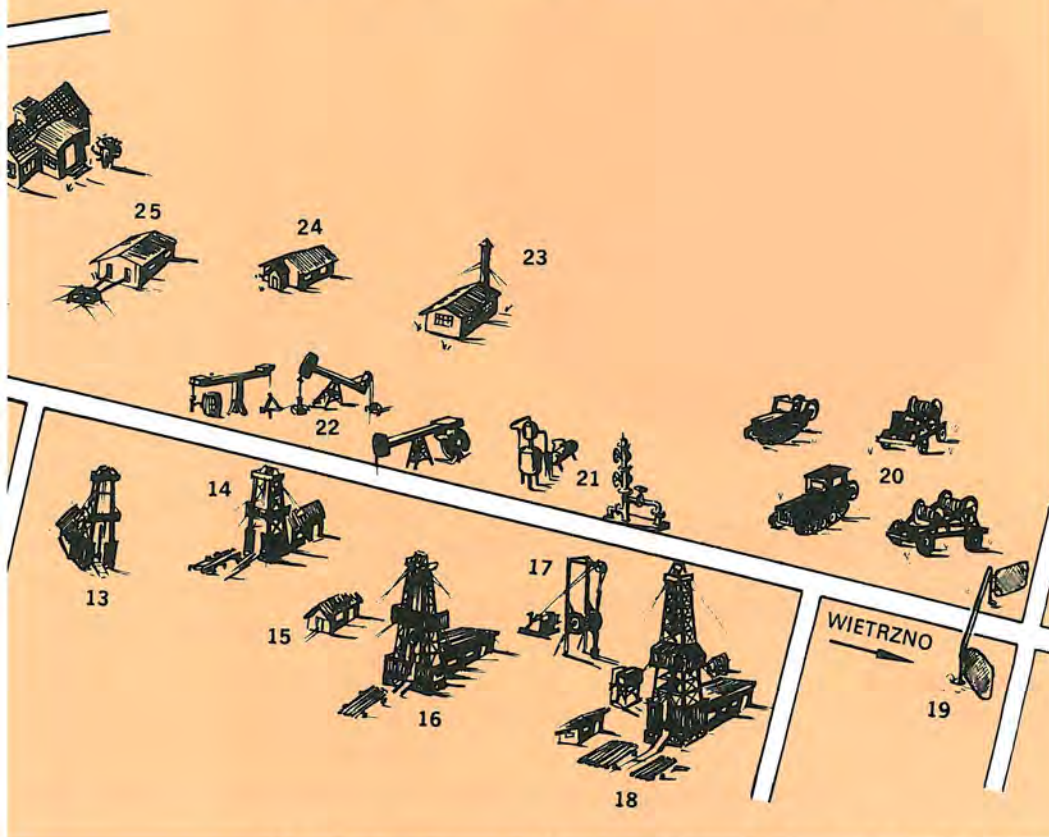
1. Modell av gravd oljesjakt.
2. Brønnen "Franek.", 3. Lagertank.
4. Brønnen "Janina".
5. Utstyr for håndboring.
6. Boreutstyr av kanadisk type.
7. Bautastein. 8. Mekanisk verksted.
9. Utstilling av graveutstyr og produksjonsutstyr.
10. Berverkssmie. 11. Vedlikehold.
12. Boreutstyr av typen "Bitkow".
13. Boreutstyr av type "SM 4".
14. Boreutstyr av type "SM 3".
15. Lager for roterende utstyr.
16. Boreutstyr av type OP 1200
17. Hydraulisk rambukk.
18. Boreutstyr type "Trauzl 3000".
19. Hovedport til oljemuseet.
20. Løfteutstyr for boreutstyr.
21. Overflateutstyr for gassutvinning.
22. Vipper til oljepumper.
23. Sentralfyringsanlegg.
24. Gammel tredemølle for pumpe.
25. Tredemølle for pumpe.
26. Boreutstyr av type "AWB".
27. Lukasiewicz' administrasjonsbygg.



Krakow og deretter i Wien, hvor han tok sin apotekereksamen og dro tilbake til Lwow.

Under oppholdet i Lwow kom han i 1852, sammen med vennen Jan Zeh, frem til en måte å destillere lampeolje av råolje som bøndene i Galisja samlet opp fra dammer og pytter på jord overflaten. I arbeidet med å finne frem til et tilfredsstillende destillasjonsapparat, hadde han god hjelp av kopperslageren Bratkowski. Han fant også opp en god og billig parafinlampe. Dermed var grunnen lagt for en oppblomstring av petroleum-sindustrien, ikke bare i Polen, men også andre steder. Den første belysning med petroleumslampen til Lukasiewicz skjedde på hospitalet i Lwow 31. juli 1853.⁹

PLAN SYTUACYJNY SKANSENU W BÓBRCE



Den natten opererte kirurgen Zaorski den syke Wladyslaw Cholecki i lyset fra den nye parafinlampen, og reddet livet hans¹⁰. Samme året kjøpte hospitalet i Lwow 500 kg destillert olje fra selskapet som Lukasiewicz var medeier av. Dette skal være verdens første transaksjon av foredlet olje.¹¹ Oppfinnelsen av destillasjonsmetoden ble anmeldt til det østerrikske patentkontor i Wien. Det heter i patentbeviset av 2. desember 1853 at *destillert olje som er renset ad kjemisk vei, er velegnet til teknisk bruk*.¹²

En av dem som Lukasiewicz samarbeidet med i 1853 var småkjøpmannen A. Schreiner fra Boryslaw. Han skulle imidlertid ikke få nytte godt av den rikdommen som begynte å strømme



MUZEUM REGIONALNE PTTK im. Ignacego Łukasiewicza

38-300 GORLICE
ul. WĄSKA 7-9

tel. 226-15

inn over Galicja. Han døde i den mørkeste elendighet i sin fødeby Boryslaw.¹³

Ved årsskiftet 1853/54 flyttet Łukasiewicz til Gorlice hvor han eide et apotek. Med det som utgangspunkt begynte han å bygge opp sin forretning, først et raffineri. Deretter etablerte han raffinerier i Jasło, Uleszowice, Polanka, Kleczany og Chornowka. En medvirkende årsak til at han flyttet til Gorlice, var hans bekjentskap med prins Stanisław Jabłonowski fra Kobylanka. Prinsen bad Łukasiewicz komme til Gorlice slik at de kunne samarbeide om raffinering. Prins Jabłonowski hadde disposisjonsrett over flere av oljefeltene rundt Gorlice.

Han hadde i 1852 fått rettigheter til å utvinne olje i Skowa og i Pusty Las. I 1854 fikk Łukasiewicz gravet en brønn ned til 11,5 meter nær Bobrka. Brønnen gav flere bøtter olje pr dag, og var den første gravde oljebrønn i Galicja¹⁴. Polakkene ser denne brønnen som grunnleggelsen av sin oljeindustri, og som den første egentlige industrielle oljeutvinning i verden.

Łukasiewicz fortsatte arbeidet med å forbedre både lampen og destillasjonsapparatet, og han kunne etter noen tid tilby petroleumslamper som gatebelysning. Polakkene er stolte av at Gorlice var den første by i verden som ble belyst med petroleumslamper. Produksjon av lampeolje og lamper skjøt nå fart. Allerede i 1859 leverte Łukasiewicz hele 55 tonn lampeolje til et av de store jernbaneselskapene i Wien. Han utviklet sin virksomhet til å omfatte gruvedrift, oljebrønner, raffinerier, og han



etablerte et salgsapparat som holdt en blomstrende omsetning gående helt til Łukasiewicz døde i 1882.¹⁵

Allerede fra produksjonen av de første oljelamper hadde Łukasiewicz innsett verdien av å få lampene ut til vanlige mennesker. Med det ville etterspørselen etter den destillerte lampeoljen øke. Han delte derfor ofte ut lamper uten å ta betaling, og han arrangerte show og festivaler der noe av hensikten var å spre kunnskap om oljelampen som belysningsform.¹⁶ På landbruksutstillingen i Jasło i 1858 hadde han egen stand. Dette er første gang at foredlet olje ble presentert og stilt ut for salg i større mengder.¹⁷

Oljelampen, som Łukasiewicz hadde funnet opp, ble forbedret av firmaet R. Dittmar i Wien. På meget kort tid ble nyheten om den revolusjonerende lampen kjent over hele verden. I USA hadde det lenge vært gjort forsøk på å finne frem til en lampe som kunne brenne med jordolje, og gi godt lys uten røk og dårlig lukt. Handelsmannen John Austen i New York ble oppmerksom på oljelampene fra Wien, og begynte import til USA, hvor de raskt fikk en stor utbredelse.¹⁸ De var billige, og med sin flate veke og "glasskorstein", brant de med en klar flamme.¹⁹ "Wien-lampen" ble sendt på markedet i USA som "Kerosene lamp", og ble straks kopiert. Men det egentlige patentet med flate veke og høyt lampeglass, ikke ble forbedret.²⁰

Ignacy Łukasiewicz' minne holdes høyt i ære i Polen. Et av de sentrale monumentene over ham ble reist allerede i 1872, til minne om den første oljebrønnen i Bobrka i 1854. Obeliskene har en sentral plass i friluftsmuseet grunnlagt i 1961. Blant de mange severdigheter i museet er brønnen "Franek" som ble gravd ut for hånd i 1860 ned til 50 meter. I mellomkrigstiden ble den boret ytterligere ned til 150 meter med moderne utstyr, og den produserer fortsatt.

Av andre ting i museet kan nevnes en hånddrevet derrick fra 1862 og en lokomobildrevet kanadisk derrick fra 1865. Det finnes en rekke mer moderne installasjoner, for det meste av polsk og sovjetisk opprinnelse. Av bygninger finnes det smie og verksteder, administrasjonsbygg og huset til Łukasiewicz. Det



arbeides for tiden (1993) med å planlegge en paviljong for innendørs utstillinger.²¹ Muséet gir også ut en periodisk publikasjon - *Wiek Nafty - (Oljealderen)*. Tidsskriftet bringer artikler med stoff fra Polens oljehistorie.

Oljelampens betydning i Norge

Også i Norge skulle oljelampen til Lukasiewicz få stor betydning, såvel i de tusen hjem, som for industri og forretningsliv. Frem til midt på 1800-tallet, hadde belysningen i hjem og på arbeidssteder stort sett bestått av talglys, tyrispiker og skinnen fra peisen. Såkalte fetoljer som tran, hvalolje, raps, bomullsolje, olivenolje var også i bruk, men lampene lyste dårlig, sotet og luktet vondt. Gatene i hovedstaden Christiania hadde i lang tid blitt opplyst med fetoljelamper da gassbelysningen ble innført i 1848, men de dårlige lampene gav lite lys, og klagen var mange.

Midt i 1850-årene skjedde det en liten revolusjon. Bergkandidat P. Holmsen tok patent på fremstilling av lampeolje fra skogsavfall. Dette ble en ny og hurtig voksende industri. Innen 1870 var det syv fabrikker i vårt land som produserte treolje. Norge ble eksportør av lampeolje, blant annet til Portugal.

Den norske treoljen hadde imidlertid helt fra start en konkurrent i den såkalte Youngs olje som ble importert fra Skottland. Kjemikeren James Young (1811-83) hadde i begynnelsen av 1850-årene klart å finne frem til en metode for å destillere lampeolje av oljeholdig kull og skifer, og hadde bygget opp en stor industri i Skottland. På slutten av 1850-årene ble det innført rundt 1 mill liter olje årlig av denne typen til Norge.²²

Et annet interessant industrieventyr kom i Norge da Mandals-brødrene Theodor og Christian Salvesen i 1862 etablerte *Mandal Paraffin Olie Co's* fabrikk på Risøbanken ved Mandal. Her skulle det raffineres lampeolje av skotsk kull og skifer, og her skulle det produseres parafinlamper. Fabrikken ble reist på rekordtid, arbeidet begynte i mai 1862 og allerede i september ble den første oljen produsert.²³

Fabrikkens satset også på lampeproduksjon for å stimulere til bruk av lampeolje. På ni år ble det produsert 110.000 parafinlamper. Lampene var influert av Lukasiewicz oppfinnelse, brenner med veke, og lampeglass som skorstein.

Lukasiewicz' lampe kom indirekte til å få en negativ innvirkning på den norske treolje- og parafinoljeindustri. Jordolje fra USA ble fra 1862 importert til Norge i et stadig økende omfang. I 1870 ble det importert ca 1300 tonn olje fra USA, og samtidig sank prisen på utenlandsk lampeolje til en 1/3 på grunn av forbedret teknologi og økende produksjon. Den hårde konkurransen mellom produsentene presset også prisene nedover. I 1874 tok oljevirkksomheten ved Risøbanken slutt. Det ble fortsatt produsert lamper i tre år, men i 1877 ble restbeholdningen solgt på auksjon. I dag er lampene fra Mandal Paraffin Olie Co ettertraktete samleobjekter som omsettes til høye priser.

Ignacy Lukasiewicz oppfinnelse fikk også konsekvenser for en annen type norsk industri, men i positiv betydning. Det gjaldt glassverkene. Glassindustrien var i 1860-årene inne i en krise og grep begjærlig muligheten som åpnet seg med de nye produktene - parafinlampene. Ikke minst lampeglass ble en forbruksartikkel som ikke gikk ut av salg før hele landet hadde fått elektrisk kraft, først i 1950-årene. *Høvik Glassverk* kom for eksempel til å legge om produksjonen og spesialisere seg på lampeglass. I et eget verksted ble det laget lampearmaturer. *Christiania Glasmagasin* var også tidlig ute med å omstille seg til det nye marked som var i en veldig ekspansjon. Glasmagasinet fikk lampeglass, kupler og oljebeholdere blåst på *Hadeland Glassverk*, mens metalleder til lampene ble importert. Lampene ble satt sammen av Glasmagasinet.²⁴

Utover i 1870- og 1880-årene økte etterspørselen etter lampeolje sterkt. I USA ble *Standard Oil Co.* grunnlagt av Rockefeller i 1882 og ble etter kort tid ledende innen produksjon, foredling og transport. *Aktieselskabet Østlandske Petroleumsscompagnie* ble stiftet 29. oktober 1892 og kom i virksomhet fra 1. mai 1893. Standard Oil Co skaffet seg etter hvert aksjemajoriteten. Med dette var Standard Oil Co, senere kjent som *Esso*, etablert på norsk jord. Esso regner 1893 som



etableringsåret i Norge og markerte derfor sitt hundreårsjubileum i 1993.

A/S Vestlandske Petroleumskompagnie ble stiftet allerede i 1890 og hadde enerett på salg av oljeprodukter fra Standard Oil på strekningen Kristiansand til Kirkenes.²⁵ Våren 1940, mens nordmennene kjempet en fortvilt kamp i Nord-Norge, skulle bistand fra Vestlandske Petroleumskompagnie komme til å bety mye for opprettholdelsen av en norsk forsyningslinje fra Haparanda og Rovaniemi langs den såkalte Ishavsveien til Salmijärvi og til Svanvik i Finnmark. Den norske major H.M. Arentz, som ledet de norske forsyningstransportene gjennom Finland, hadde til sin disposisjon 50-60 biler med sjåfører og mekanikere. Drivstoff lånte major Arentz fra det finske forsvaret, blant annet fra besinstasjonen i Rovaniemi, mot at finnene fikk tilsvarende fra tankbåten M-40 fra Vestlandske som var kommet til Liinahammari med 236 tonn bensin.²⁶

I 1899 ble *Vallø Oljeraffineri* anlagt av A/S Petroleum og Maskinoljeraffineriet. Senere kom også det under Esso. Vallø oljeraffineri som ligger ved Tønsberg, var i virksomhet som raffineri frem til sommeren 1993, de siste årene med en kapasitet på ca 100.000 tonn årlig. Det var da Vest-Europas eldste igangværende raffineri.²⁷ Raffineriet *GLIMAR* i Polen er imidlertid eldre, fra 1884, og det er fortsatt i virksomhet. Vallø Oljeraffineri ble sommeren 1993 et rent terminalanlegg.

Oljeselskapet Esso spilte under okkupasjonen en viktig og sentral rolle i den norske motstandskampen og innenfor den norske motstandsbevegelsen. Selskapets organisasjon med kjøretøyer, transportruter og stasjoner ble benyttet til transport og til å skjule både utstyr og personer. Flere av tankbilene kjørte for eksempel rundt med dobbelt bunn i tankene. Mennesker, våpen og meldinger kunne flyttes sikkert fra sted til sted.²⁹

I siste fase av den andre verdenskrigen ble det fra alliert side også rettet anslag mot oljeanlegg på norsk jord. Natten mellom 25. og 26. april 1945 tok en flystyrke på 119 fly, hovedsakelig bombefly av typen Lancaster, av fra flyplasser i Storbritannia med oljeraffineriet på Vallø som mål. Etter ankomst over målet ble nær 380 tonn høyeksplosive bomber og mer enn 6 tonn

Vallø, den 24. 8. 1916 431

NORGE

Aktieselskabet Vallø Oljeraffineri

REPERITORSKOSTER I KRISTIANIA:
TOLBOGGSTEN 11. TELEFON 11408.

TELEGRAMADR.: RAFFINERIE TÖNSBERG.
A. B. C. CODE 81. EDITION
WESTERN UNION TELEGRAPHIC CODE

TELEFON: TÖNSBERG 52 & 407.

Herr Halsten Bjørnstad
Londre Bjørnstad

Herved tillater vi os at fremsende faktura over
varer ordinert ved Schroder Beløpet kr 1002.17 er Dem
belastet pr. 24. 9. 1916

Hed hvarselsk
Aktieselskabet Vallø Oljeraffineri
H. R. Røder

FAKTURA

Reklamationer maa gjøres straks ved varenes modtagelse. Beløpet bedes remitteret. Uopkrævet fra forfaldt beregnes 6% renter p. a.
Assurance beovyses kun efter ordre.

An sendt for Deres regning og risiko pr. Herr Wegeland	
1072 Motorcyklenderole Speed	
nbo. 1987 kg af a 23/kr	810.64
573 Motorlagrole 0.00	
nbo. 15096 kg af a 24/kr	341.13
fragt	1051.67
	49.50
	1002.17
	1002.17

For at sikre vor import av olie og benzin, har vi maattet
avgiv erklæring: passiro og love om at alt skal forbrukes

brannbomber sluppet over Vallø. Angrepet pågikk i 20 minutter. Foruten store ødeleggelser av raffineriet, rammet også bombene andre steder. I alt mistet 57 nordmenn livet, 80 tyskere ble drept.²⁸ Ti dager senere var krigen slutt.

Oljelampen som polakken Ignacy Lukasiewicz hadde funnet opp i 1853 hadde lagt grunnlaget for vekst og utvikling av norsk industri i nesten 100 år.

Oljealderen begynner

Amerikanske oljehistorikere er stort sett samstemmige i at den moderne oljeindustriens begynnelse kan henføres til en augustdag i 1859 da oberst Edwin L. Drake satte i gang sin oljebrønn i Titusville.³⁰ På 23 meters dyp fant han olje, og bare i løpet av første døgn gav brønnen 25 fat råolje. Den amerikanske oljealder var dermed innledet. At polakken Ignacy Lukasiewicz fem år før dette hadde produsert olje fra sin sjakt i Bobrka, blir ikke nevnt så ofte, hverken i USA eller Vest-Europa.

Ut over i 1860-årene fulgte en rask utvikling av produksjons- og raffineringsmetoder. I en amerikansk beskrivelse fra 1865 fremgår at farene fra behandlingen av oljeprodukter var velkjente. Det ble også gitt råd om enkle testmetoder:³¹

The safety or danger of the oil may be tested by pouring a small portion in a spoon and applying a match. If it takes fire readily it betrays the presence of benzine, and is unsafe; if it will not ignite, it may be considered safe; but lamps should not be filled near the fire, nor when already lighted.

Også i polakkenes håndgravde sjakter skjedde ulykker som følge av gassekspløsjoner eller ved at sjaktene raste sammen over arbeiderne. De polske oljearbeiderne støttet seg til erfaringene fra hundrevis av år med gruvevirksomhet, blant annet i saltgruvene. Sikkerhetstiltakene ble satt i system. Blant annet ble småfugler i bur tatt ned i sjaktene. Døde fuglene, var graven ikke "sikker". I saltgruvene hadde det i hundrevis av år eksistert en egen yrkesgruppe, de såkalte *gassbrennere*. Utstyrt med en fakkel på en stang, og en kappe med hette til beskyttelse, krøp de rundt i sjaktene og antente gassen som måtte ha samlet seg.³²

I den gamle verden, Europa og Midt-Østen, har petroleumsprodukter vært brukt gjennom tusener av år. Grekerne, romerne og bysantinerne utviklet oljeprodukter som stridsmiddel, og i noen århundreder ble den greske ild - *oleum incendiarum* - ansett som farligere enn krutt!

Bøndene i Galicja hadde i lange tider benyttet oljen som lå helt opp i dagen. Den tyktflytende oljen ble benyttet til å smøre vognhjul og andre redskaper, og den ble brukt til utvortes smø-

ring av både dyr og mennesker. I grenseområdene mot Russland var oljen tykk og seig og ble kalt for "ropa", mens oljen lenger vest var tynnere og svært brennbar.

Den østerrikske keiser hadde under Polens første deling i 1772 bemektiget seg de polske landskapene som østerrikerne kalte Galicja. Navnet er avledet av det ukrainske ord "haliti" (salt), etter de eldgamle saltminene i området.

Det gikk ikke lang tid før man ved keiserhoffet i Wien begynte å interessere seg for oljeforekomstene i Galicja. Professor Balthazar Haquet ble sendt fra Wien for å skrive rapport om mineraloljekildene. Det ble gitt konsesjoner til Joseph Hecker og Johann Mitis som i årene 1810-1817 drev utvinning i nærheten av Boryslaw. Hecker klarte å utvinne kerosene av råoljen, som blant annet ble brukt til belysning i den nærliggende byen Drohobycz og i den militære garnisonen ved Sambor.



Johan Hecker prøvde å transportere sin part av lampeoljen til fødebyen Praha, men transporten kom ut for et så voldsomt snøvær at foretakendet måtte oppgis. De økonomiske tapene ved dette, og det faktum at hans oljekilde nær Truskawiec i 1815 tørket inn, førte til at Heckers engasjement i oljeutvinningen opphørte. I 1815 utgav Stanislaw Slaszic en bok i Warszawa der han gav en beskrivelse av oljekildene ved Krosno og på den rumenske siden av Karpatfjellene. Han beskrev også metoder for å lete etter olje og utvinning og han navngav flere steder i Lavlandskarpateene hvor det kunne finnes både flytende olje og oljevoks.³³

Utvinningsmetodene var primitive, og basert på bøndenes eldgamle måte å samle olje fra jordens overflate. Produktene inngikk i gårdens naturalhusholdning, eller ble solgt på de lokale markeder. I 1831 gav myndighetene konsesjon til oljeutvinning til J. Micewski, og i 1843 ble det gitt konsesjoner til Handelskammeret i Drohobycz. Rundt 1835 var det i området rundt Boryslaw ikke mindre enn 20 oljekilder som ble utnyttet.³⁴

Fart i oljeutvinningen i Galicja skulle det imidlertid først bli etter at Lukasiewicz fant opp sin parafinlampe og forbedrede destillasjonsmetoder. I 1854 begynte han produksjonen fra sin første sjakt nær Bobrka, og med det tok den polske oljevirk-somheten av for fullt.

Oljen ble utvunnet gjennom sjakter som ble stivet opp med tømmer. Sjaktene gikk den første tiden vanligvis 10-12 meter ned i grunnen. En sjakt kunne produsere rundt 500 kg råolje pr uke. Omkostningene var lave, og prisen på olje god. Utvinningen økte derfor raskt. I 1862 var det i distriktet rundt Boryslaw 1500 sjakter i drift. Eierskapet var fordelt på 1000 interessenter. Virksomheten gav arbeid for 8000 mann.³⁵

I 1859 ble det oppdaget olje i Wolanka-distriktet, ikke langt fra Boryslaw. I disse to distriktene kom veksten i oljeutvinningen meget fort. I 1865 var det i drift 2417 sjakter i Boryslaw-distriktet og 277 i Wolanka-distriktet. Fem år senere var antallet sjakter i Boryslaw-distriktet økt til 3468, mens antallet i Wolanka-distriktet lå på 812. Etter dette begynte antall sjakter i pro-

duksjon å synke betraktelig, mens mengden av produsert olje økte.³⁶ Jødiske og østerrikske forretningsmenn så store muligheter som lå i det "sorte gull". De lokale bøndene ble snart utmanøvrert. Fortjenesten gikk i lommene på lokale investorer og storkapitalen i de sentrale byene i keiserdømmet.

I løpet av 1860-årene ble oljeforekomstene undersøkt og beskrevet av geologer.³⁷ Det viste seg at oljeforekomstene fantes i et 3-4 km breitt felt på nordsiden av Karpattfjellene. Feltet strakk seg i en lengde av ca 400 km i øst-vestlig retning, mellom elvene Raba og Czeremosz. Mens den første utvinningen hadde foregått oppe i dagen, siden i sjakter som ble drevet ned i undergrunnen, ble det etterhvert nødvendig med borer på større dyp.³⁸

De grunne sjaktene hadde den ulempe at de fort gikk tørre. I 1865 var det 2394 sjakter i bruk i Boryslaw, men da var allerede 3000 forlatt som uttørret. Produksjonen var i 1865 9000 tonn olje og 4500 tonn ozokerite. De fleste sjaktene var da 25-45 meter dype, og produserte i gjennomsnitt 100-300 kg olje pr døgn.

I den første tiden ble oljen transportert til foredlings- og salgsstedene i hestetrukne kjerrer. Oljen ble tappet på tretønner som hver rommet fra 500 til 550 kg olje. I 1867 fantes det 36 raffineringsfabrikker for videreforedling av oljen. 30 av disse produserte lampeolje, to produserte vokslys, mens fire av de største hadde et større spektrum av produkter.

Det ble også dengang holdt oljekonferanser. Den første, *Galicien Oil Congress*, ble åpnet i Lwow 27. september 1877 med Lukasiewicz som president. I 1880 ble *Distriktsforeningen for forvaltning og utvikling av olje- og gruveindustrien* stiftet og fikk sete i Gorlice. To år senere flyttet foreningen sin administrasjon til Lwow, og var i virksomhet der inntil russerne tok byen i 1939. Dagens polske sammenslutning av ingeniører i olje- og gassindustrien regner sine røtter tilbake til foreningen til Lukasiewicz fra 1880. Foreningen for olje- og gassingeniører har i dag ca 9000 medlemmer og har sin hovedadministrasjon i Krakow. Også oljeselskaper er medlemmer av foreningen, noe som gir en solid økonomisk ryggrad for fore-

ningens virksomhet. Det er denne foreningen (*SITPNiG*), som står bak etableringen og driften av friluftsoljemuseet i Bobrka.³⁹ Foreningen driver en mangeartet virksomhet. Foruten undervisning som foregår i Krakow, blir det blant annet utgitt to tidsskrifter, ett månedlig og ett kvartalsvis, henholdsvis "*Nafta*" og "*Teknika Naftowa i Gazownica*". Foreningen driver et aldershjem for pensjonerte medlemmer. Den har en utstrakt kontakt med utenlandske organisasjoner innen vitenskap og teknikk, og er blant annet Polens forbindelsesledd til World Petroleum Congresses (WPC).⁴⁰

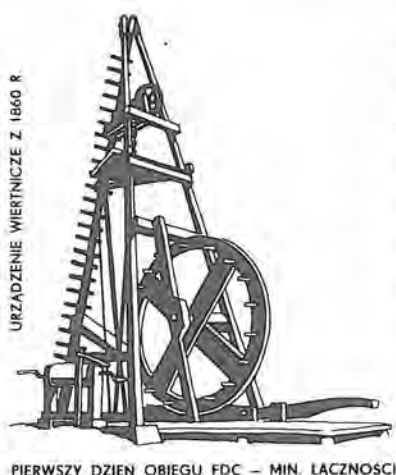
En egen avis med oljestoff ble utgitt i Gorlice i årene 1882-86.⁴¹ Den ble da flyttet til Lwow.

I 1874 bestod oljeindustrien i Galicja av 874 selskaper, som til sammen eide 4000 sjakter og beskjeftiget 10.500 arbeidere. Antall selskaper, sjakter i produksjon og antall arbeidere viste deretter en synkende tendens. Også produksjonen fikk en forbigående nedgang på grunn av at overflateforekomstene var i ferd med å tørke ut. Ny teknologi skulle imidlertid komme den polske oljeindustrien til hjelp. Selskapet til Lukasiewicz benyttet i 1870-årene samme boremetoder som oljeindustrien i Pennsylvania. Dampmaskiner ble brukt til å drive boremaskineriet. Gruvearbeidere fra Schlesien og fra Ungarn kom i stort antall til de polske oljefeltene.

I 1880-årene introduserte kanadieren William Mac Garvey

moderne boremetoder. Omtrent på samme tid begynte ingeniøren Stanislaw Szczepanowski å omorganisere oljeindustrien, som hurtig ble omformet fra å være en småindustri, til å få karakter av moderne internasjonal storindustri. Mac Garvey gikk i kompaniskap med den jødiske forretningsmannen John Bergheim, og stiftet i 1884 selskapet Compagnie Bergheim and Mac Garvey, som senere ble til Galizische Karpathen-Naphta A.G.⁴²

Mac Garvey og Bergheim grunnla i 1883 en smie og verksted ved raffineriet i Glinik Marianpolski. Dette var begynnelsen til det



fremdeles eksisterende firmaet *GLINIK* i Gorlice. Fabrikken er fortsatt Polens største leverandør til oljeindustrien, og har hatt et stort eksportmarked. I 1993 gir fabrikken arbeid til ca 5500 ansatte.⁴³

Verdens eldste eksisterende oljeraffineri, *GLIMAR*, ligger i Glinik Marianpolski, en landsby nær Gorlice. Det regner sin tilblivelsesdag til 27. oktober 1884.

Boretårnene i Galicja var store tretårn av den såkalte kanadisk-polske type, noe som skrev seg fra de kanadiske ingeniører som var innkalt for å lede utbyggingen. På grunn av de kalde vintrene, var tårnene kledd med trevegger og utstyrt med vinduer. De ble oppvarmet med et sentralvarmesystem ved bruk av damp. Det fantes også annet utstyr for å beskytte arbeiderne mot vind, kulde, snø og regn. De pyramideformede tårnene var vanligvis ca 25 meter høye og var ofte utstyrt med en pumpe for å suge råoljen opp fra de vanligvis rundt 1400-1500 meter dype borehullene.⁴⁴

Den polske oljeproduksjonen var på topp i 1909 med 2,1 mill tonn, eller 5,22% av verdens petroleumsproduksjon, men siden gikk det raskt nedover. Nedgangen skyldtes både at de oppdagede feltene begynte å tømmes, og mangel på kapital til nye borer. Etter 1902 var det ca 1700 brønner i produksjon. Hvert år ble det boret 250-300 nye. Oljevirkomheten beskjeftiget på denne tiden mer enn 13.000 arbeidere.⁴⁵

Den polske mineraloljen inneholdt 5-19 % bensin, 38-60 % petroleum, 5-13 % parafin, 15-25 % smøreolje og 3-6 % asfalt. Den var tyngre enn den amerikanske, men lettere enn den kaukasiske.⁴⁶

Etter utbruddet av den første verdenskrigen sank produksjonen i 1915 til 730.090 tonn. Den russiske invasjonen og kampfhandlingene skapte vanskeligheter for produksjonen, men den stanset ikke.⁴⁷ Oljeinstallasjonene ble imidlertid betydelig ødelagt i krigshandlingene mellom de tyske og russiske arméer. Oljen fra Galicja spilte en viktig rolle for sentralmaktene under store deler av verdenskrigen.⁴⁸ Fra desember 1914 til mai 1915 lå byen Gorlice midt i frontlinjen mellom russiske og østerrikske/tyske arméer. Byen led store tap og ble utsatt for ødeleggel-

ser fra de krigførendes artilleri. Etter det avgjørende slaget i mai 1915 hadde byen og omegnen over 20.000 krigsgraver. I regionen rundt Gorlice er det ikke mindre enn 87 krigskirkegårder. Etter at østerrikerne og tyskerne erobret området tilbake, igangsatte de en intensiv produksjon. Samtidig steg også prisene enormt. (oljen som hadde blitt betalt med 6 kroner kiloet før krigen, ble nå solgt for 40, og deretter helt opp til 70 kroner kiloet) Dette hadde den virkning at det bare fra Boryslaw kunne sendes 6000 vognlaster pr måned.⁴⁹

Produksjonen under resten av krigsårene holdt seg på rundt 800.000 tonn årlig,⁵⁰ mens østerrikerne og tyskerne i 1916 klar- te å få ut 6.587.000 tønner (919.090 tonn). Så høyt skulle produksjonen fra feltene i Galicja aldri komme mer. I 1921 var produksjonen nede i 700.000 tonn.

Polen tar sin frihet

*End er Pohlen ei i Graven:
Vi jo Aande drage.
Herrevoldets Rov fra Slaven
tager vi tilbage.⁵¹*

Polen var okkupert av nabostatene Russland, Østerrike og Tyskland helt frem til 1918, men oppnådde ved verdenskrigens slutt frihet og selvstendighet. Landet hadde da i mer enn 120 år vært under fremmed styre. Under krigsårene hadde Polen fått erfare hva det ville si å være okkupert, mens okkupantene kriget seg i mellom. Krigshandlingene ble ofte ført på polsk jord, og polske unge menn og offiserer kjempet i stormaktenes arméer. I oljelandskapet Galicja ble det utkjempet mange harde slag mellom russiske og østerriksk-ungarske og tyske arméer. Blant de russiske generalene var også friherre Gustaf Mannerheim fra Finland.⁵²

Under den første verdenskrigen kom polakkene, på grunn av landets situasjon, til å måtte kjempe i arméene til keiserne av Russland, Tyskland og Østerrike-Ungarn. I tillegg ble det satt

opp polske avdelinger i Frankrike, delvis av frivillige, delvis av utskrevne polakker bosatt i Frankrike. Dette førte til at polske soldater høyst ufrivillig kom til å måtte kjempe mot egne landsmenn. Det blir fortalt om hvorledes de polske soldatene i de russiske skyttergravene i Galicja om nettene kunne høre sine landsmenn i de østerrikske skyttergravene synge gamle polske sanger. Slik var det også på andre fronter.⁵³

Grunnlaget for Polens gjenoppståelse som selvstendig stat var første verdenskrigs slutt, Tysklands og Østerrike-Ungarns nederlag, og Vestmaktenes erklæring i Versailles i juni 1918 om Polens frigjørelse fra nabostatene. Som et resultat av Tysklands sammenbrudd i november 1918 ble general Pilsudski sluppet fri fra fangenskapet hos tyskerne. Han kom til Warszawa hvor han ble utpekt til polsk statsoverhode, og fra 11. november 1918 hadde han en fast kontroll over hele Polen.

Den senere amerikanske ambassadør i Polen, Arthur Bliss Lane, har skildret den første feiringen av Polens grunnlovsdag 3. mai 1919. Tusenvis av mennesker toget gjennom gatene i Warszawa, hvor bygningene var pyntet etter polsk skikk. Fra åpne vinduer var det hengt ut fargerike tepper og vimpler. Ropene *"Lenge leve et fritt Polen"* ljomet gjennom gatene. Ved den tidligere russiske festning og fengsel, Citadellet, mottok statssjefen, general Pilsudski, de militære troppers hyllest. Det var en broket samling polske avdelinger. Offiserer, som soldater, var fortsatt iført krigstidens uniformer. Det var derfor uniformer fra den keiserlige tyske, russiske, østerriksk-ungarske hær, det var uniformer fra den franske hæren, og det var en avdeling polske gaster som hadde tjenestegjort i den keiserlige tyske marinen. Felles for alle de polske tropper på denne grunnlovsdagen, var at merket i uniformsluene var likt hos alle, den gamle polske ørnen med krone på hodet. Symbolet som den polske hæren hadde benyttet før okkupasjonene tok til for mer enn 120 år siden.⁵⁴

Frihetsgleden ble imidlertid noe overskygget av fortsatt krig med nabostatene. Krigen med den nasjonalistiske ukrainske bevegelse begynte med opprøret i Lwow i november 1918 og varte ved til sammenbruddet av den Vest-Ukrainske Republik

i juli 1919. Polen fikk igjen kontroll over Øst-Galicja, så langt øst som til elven Zbrucz. Mye av det sterke hatet mellom polakker og ukrainere fikk næring under denne krigen. Invasjonen av de ukrainske nasjonalister i november 1918 stanset nesten all oljeproduksjon. Eierne og driftslederne tok enten flukten eller ble arrestert. De som klarte å redde seg søkte tilflukt i Krakow, Wien og Warszawa, mens de polske oljearbeiderne dro til sine hjemsteder.

Den østlige del av Galicja med storbyen Lwow, ble formelt godkjent innlemmet i Polen ved Folkeforbundets beslutning i mai 1923. Vedtaket ble straks sterkt omstridt, blant annet av ukrainske nasjonalister.⁵⁵

Det ble også kjempet mot vest, mot Tyskland, hvor de tre oppstandene i Schlesien i 1919, 1920 og 1921 står sentralt. Det ble kriget mot Litauen, blant annet om byen Wilno, fra juli 1919 til oktober 1920, og det var strid med Tsjekkoslovakia om Cieszyn (Teschen) fra januar 1919 til juli 1920.



Kart: Sissel Kristin Sele

Den mest omfattende og farligste krigen ble kjempet mot bolsjevikrusserne fra februar 1919 til oktober 1920. Bolsjevikene hadde som sin målsetting at verdenskommunismen skulle utbredes mot vest "*over Polens lik*". I et slag like øst for Warszawa i august 1920 vant polakkene en avgjørende seier. 100.000 bolsjeviksoldater ble tatt til fange, 40.000 klarte å flykte inn i Øst-Preussen. Betydningen av denne seieren illustreres godt i ordene til den britiske ambassadøren i Berlin, Lord D'Abernon:

*...The Battle of Tours (732 e Kr) saved our ancestors from the Yoke of the Koran; it is probable that the Battle of Warsaw saved Central, and parts of Western Europe from a more subversive danger - the fanatical tyranny of the Soviet ...*⁵⁶

Det nye frie og selvstendige Polen var en flernasjonal stat, etnisk sett. Rundt 70% av innbyggerne i det frie Polen hadde i 1921 polsk som sitt morsmål. I Polens østlige provinser levde 5-6 millioner ukrainere; for det meste jordbruksarbeidere. Jord-eierne og bybefolkningen i Galicja var for det meste polske, men med store jødiske innslag i byene. Lwow var en fullstendig polsk-dominert by, og et viktig polsk kultursenter. I Galicja hvor jødene hadde fulle borgerrettigheter, hadde det også oppstått en jødisk godseierklasse, og jødene spilte en fremtredende rolle i de intellektuelle miljøer. I 1931 var for eksempel rundt 50% av alle advokater og 46% av alle leger, jøder.⁵⁷

Den polske oljeindustrien ble før den første verdenskrigen delvis behersket av tysk og østerriksk kapital. De tyske oljeinteressene hadde samlet seg i *Europäische Petroleumunion*, en sammenslutning mellom tyske storbanker og Henry Deterding (Royal Dutch og Shell). Europäische Petroleumunion skaffet seg i årene 1900 til 1910 kontroll over store deler av oljefeltene i Romania, og var en vesentlig medeier i feltene i Galicja.⁵⁸

Etter at Polen gjenoppstod som selvstendig stat i 1918, ble også eierstrukturen i oljeindustrien endret. Først og fremst kom franske kapitalinteresser til å dominere. Ved San Remo-konvensjonen av 24.4.1920 mellom Frankrike og Storbritannia, ble grunnlaget lagt for de to staters oljepolitikk seg i mellom. Frankrike fikk full adgang til oljevirkksomheten i Polen. I februar

1922 ble det inngått en avtale mellom den polske og den franske regjering om oljeutvinningen i Galicja. Avtalen fulgte kort etter den polsk-franske militæravtalen av 1921, og skulle ha samme varighet som militæravtalen.⁵⁹

I begynnelsen av 1920-årene stod fransk kapital bak 50 % av eierinteressene i den polske oljeindustrien, sveitsiske interesser bak 10 %, engelsk-hollandske eiergrupper bak 9 %. Østerrikske kapitalinteresser fortsatte imidlertid å spille en betydelig rolle,⁶⁰ og også amerikansk kapital skulle etterhvert få kontroll over store deler av polsk oljeindustri, blant annet gjennom Vacuum Oil Company og Standard Oil Co.

Så snart den første verdenskrigen var slutt, og Polen etablert som selvstendig stat, ble det etablert en rekke selskaper med interesser i oljefeltene i Galicja. Ett av disse var *Standard-Nobel en Pologne S.A.*, et felleskap mellom den svenske Nobel-familien og det amerikanske Standard Oil.

I dette selskapet skulle den norske ingeniøren Helge Lunde, født i 1875 i Vågå i Gudbrandsdalen, komme til å få prøve seg. Han hadde begynt sin utdanning ved Bergen Tekniske Skole og hadde deretter tatt ingeniørdiplomet i Dresden. Etter å ha reist rundt i verden, blant annet i USA, havnet han i tsarens Russland hvor han hadde forskjellige oppdrag. I St Petersburg, giftet han seg med den polske Janina Lewestam. I 1908 kom det første barnet, Ivar, til verden i Pavlosk. Da revolusjonen brøt ut i 1917 forlot familien Russland.

I 1919 gikk veien til Polen hvor Helge Lunde ble ansatt hos Standard-Nobel som byggeleder og direktør for deres raffineri i Libusza, en liten landsby noen kilometer øst for Gorlice, på veien mellom Gorlice og Biecz. Her ble han og familien boende til i 1924 da det moderne oljeraffineriet, med en kapasitet på 45.000 tonn årlig og med 252 ansatte, stod ferdig. I 1926 ble kapasiteten økt til 62.000 tonn. Som en sammenligning kan nevnes at Shells raffineri i Tananger har en kapasitet på 3 millioner tonn årlig. Det største raffineriet i Polen i mellomkrigstiden hadde en kapasitet på 156.000 tonn årlig, mens landets totale raffineringskapasitet var rundt 1,2 millioner tonn. Raffineringskapasiteten var med andre ord i 1930-årene det dobbelte

av landets oljeproduksjon. I 1921 ble det raffinert 573.000 tonn olje- og naftaprodukter i Polen.⁶¹

Helge Lunde og familien hans vendte, etter å ha bodd et års tid i Warszawa, hjem til Norge i 1925. Her ble han ansatt i Østlandske Petroleumskompani i Oslo, hvor han arbeidet som ingeniør inntil han trakk seg tilbake i 1940. Helge Lundes eldste sønn, Ivar, ble diplomat og endte som ambassadør. Ved utbruddet av den andre verdenskrigen var han legasjonssekretær ved den norske legasjonen i Moskva.⁶² Da Quisling forlangte at våre utenriksstasjoner skulle innrette seg etter det nye regime i Oslo, og ikke etter Nygaardsvold-regjeringen, arbeidet den unge legasjonssekretæren aktivt for å redde legasjonens ære.⁶³ Etter krigen var Lunde ambassadør i en rekke land. Da han i 1978 gikk av for aldersgrensen, tok han translatøreksamen i polsk og arbeidet til det siste som tolk og juridisk rådgiver for polske flyktninger i Norge. Han døde i 1992.

Produksjonen avtar

I mellomkrigsårene var Polen eksportør av oljeprodukter. Landet var i 1909 på tredjeplass blant verdens oljeproduserende nasjoner. I 1930 var den totale eksport 248.768 tonn oljeprodukter, i 1932 222.324 tonn og i 1935 169.844 tonn. Tsjekkoslovakia var den største kjøperen, mens Norge bare kjøpte 381 tonn i 1934 og 112 tonn i 1935.⁶⁴ Allerede i 1920-årene var firmaet *Norsk-Polsk Galisiske Oljelager* i Oslo i virksomhet; det ble også kalt *Nordpol*. Det importerte olje på tankvogner med jernbane direkte til lageret i Oslo. I sin markedsføring fremhevet firmaet den polske jordoljens beskaffenhet, og at de polske smøreoljer var fete og drøye i bruk.⁶⁵

Den norske legasjonen i Warszawa sendte Utenriksdepartementet i Oslo regelmessige og detaljerte rapporter om polsk oljeproduksjon. I 1933 utgjorde verdien av eksporterte oljeprodukter 3% av Polens samlede eksport.⁶⁶

Uttørringen av oljefeltene førte til økonomisk nedgang og fattigdom i oljeprovinsen Galicja. Ved den viktige oljebyen Boryslaw, som hadde hatt sin første blomstringstid i 1860-årene

og sin andre rundt 1910, var ca 70% av borehullene ute av produksjon i 1937. Den danske geografen Johannes Humlum besøkte sommeren 1937 Boryslaw og har gitt en malende beskrivelse av et samfunn som over en tid hadde nydt godt av oljevelstanden, men som deretter fikk møte nedgangen.⁶⁷

Det kunde maaske ogsaa have Interesse at høre lidt om et gammelt Oliefelt, hvor Lejerne er ved at udtømmes. Et saadant finder man i det sydlige Polen, med Centrum i det østlige Galizien ved Byen Boryslaw.

Boryslaw er en meget fattig Olieby. Den har 30 Tusinde Indbyggere, men ligner kun en stor Landsby. Selv Hovedgaden er ubrolagt; en opkørt Vej, der i Sommertiden vandes med faa Timers Mellemrum og dog støver forfærdeligt; thi den brændende galiziske Sol tørrer Overfladen paa utrolig kort Tid, og derefter rejser der sig en Sky af Støv, hver Gang et Hestekøretøj eller en Bil skrumples forbi.

Telefonpælene er dobbelt saa høje som Husene, ganske som i en amerikansk Prærieby. Ogsaa i anden Henseende minder denne polske Petroleumsby om en amerikansk nybyggerstad, et meget stort Antal af Husene er nemlig bygget af Træ. En Del private Huse og de fleste offentlige Bygninger er dog opført af Sten og Beton, og denne Blanding af beskidte Træhuse og store Cementkasser virker meget grelt og giver et yderst uroligt Helhedsindtryk.....

.....Hist og her anes en Lysning i Skoven, og et enligt Olietaarn tegner sig tydeligt mod Himlen. De fleste Boretårne ligger dog paa Skraaningerne lige ved Byen eller i selve Byen, undertiden saa tæt som Huse og ofte umiddelbart ved Gaderne. Ialt findes der paa nogle faa Kvadratkilometer betydeligt over Tusinde Olietaarne.....

.....Alene i de sidste 10 Aar er Produktionen i Galizien aftaget fra 3/4 Mill. Tons til 1/2 Mill. Tons, og samtidig med, at Arbejdslønningerne er faldet kolossalt, er Antallet af arbejdsløse Oliearbejdere steget uhyggeligt.

En ung Arbejder, der var Familieforsørger, fortalte mig, at han i 1927 kunde tjene 400 Zloty om Maaneden. Nu tjente han kun 100 Zloty (85 Kr).

Man kan se det paa Gaderne. En stor Del af Befolkningen gør et fattigt Indtryk, mange er ligefrem laset klædt. Og Arbejdsløshedens Følger, Fuldskab og Slagsmaal er ingen Sjældenhed. I det hele taget faar man her i Boryslaw et tydeligt Indtryk af, at et Oliefelt i nogen Grad præges af den samme Usikkerhed som et Guldfelt. Perioden er i Reglen længere for Oliefeltet end for Guldfeltet, men ellers er Sammenligningen slaaende. Naar det nye Felt opdages, strømmer en stor Befolkning til. Der er Arbejde for talrige Hænder, og mange Mennesker

erhverver paa forholdsvis kort Tid en betydelig Kapital. Rigdommen tiltrækker igen andre Erhverv; Købmænd og Handlende slaar sig ned, og i Løbet af nogle faa Aar finder man en ny By paa Steder, hvor der tidligere maaske sjældent saas et Menneske. Efter nogle Aars Forløb stagnerer Produktionen, tager derefter hurtigt af, og paa ganske kort Tid kan en saadan Mineby fuldstændig eller næsten affolkes.

Her i Polen er Udviklingen ganske vist gaaet langsommere. Ja, i dette Distrikt er der nu snart boret Olie i et Par Menneskealdre, saa nogen ny By kan man egentlig ikke paastaa, at der er Tale om. Boryslaw er i Virkeligheden en meget gammel Olieby.

I 1932 fikk Polen en petroleumslov som gav Handels- og industridepartementet stor innflytelse ved fastsettelse av prisen på råolje, fordeling av ressursene, salgspolitik for olje og oljeprodukter og regulering av eksporten.⁶⁸ Virksomheten hadde da i lang tid vært regulert gjennom bestemmelser i lovgivningen. Første lov kom i 1852, og i en tilleggslov av 1862 ble det slått fast at retten til oljen i undergrunnen tilhørte de som eier jorden på overflaten. Dette prinsippet ble fastholdt i loven av 1884. Eierforholdet for de oljeførende områder var delt mellom private og staten. Staten eide så mye som 288.000 hektar jord innenfor oljeområdet i Galicja.⁶⁹

Arbeidskraften spilte en viktig rolle i den polske oljeindustrien. I mellomkrigstiden økte fagforeningenes innflytelse i Polen. Innenfor oljenæringen var fagforeningene sterke, og arbeidet blant annet for å ivareta arbeidernes arbeidsforhold og lønn. Lønningene ble fastsatt ved forhandlinger mellom fagforeningene og en sammenslutning av arbeidsgiverne. Ikke bare arbeiderne, men også ingeniørene var fagorganiserte. Det fantes to fagforeninger for ingeniører, *L'Association des Ingenieurs de l'Industrie de Pétrole à Boryslaw* og *L'Union des techniciens Polonais du Forage et du Pétrole*. I 1946 ble de to foreningene slått sammen til Foreningen for olje- og gassingeniører (SITPNiG) med sete i Krakow.⁷⁰

De polske petroleumsingeniørene fikk i mellomkrigsårene sin utdanning i Polen og i utlandet. I Polen fantes det flere tekniske skoler som utdannet personell til oljeindustrien. Stor-

parten fikk sitt ingeniørdiplom enten ved Bergverkshøyskolen i Lwow, eller ved den polytekniske høyskolen i Lwow.⁷¹

Oljens militære betydning

Oljens betydning for krigførende bare økte i årene frem mot utbruddet av andre verdenskrig. Den franske statsminister Clemenceau sendte 15. desember 1917 et telegram til den amerikanske president Wilson der oljens militære betydning ble understreket: *Hvis de allierte ikke skal tape krigen, da må De ikke tillate at Frankrike, når Tysklands store offensiv begynner, mangler olje, for olje er i de kommende slag like nødvendig som blod.* Ved en annen anledning under krigen uttalte Clemenceau de legendariske ordene: *For oss er en dråpe olje like mye verd som en dråpe blod.*

Olje, blod og lidelser var den gang, og er fortsatt, ingredienser i statsmennenes og feltherrenes kamp for å skaffe seg, eller holde på, makt og innflytelse. Olje, blod og lidelse er også sentrale ingredienser innenfor gudsdyrkelse, og Vår Herre blir ofte tatt til inntekt i kampen om verdensherredømmet. Det er på den bakgrunn vi må se det amerikanske oljeselskapets frimodighet da det satte visjonen *God, our silent partner* på sine aksjebrev. Den amerikanske staten bruker mottoet *In God we trust* på sitt fremste maktmiddel - dollaren, mens de tyske militære benyttet seg av slagordet *Gott mit uns* for å motivere sine soldater til tapperhet på slagmarken.

Fordelene ved oljedrevne skip var blitt åpenbar allerede under første verdenskrig. Den britiske admiral og første sjølord, lord Fisher, uttalte seg meget tidlig om dette. I krig betydde hurtighet alt. Et oljefyrt skip brukte bare 1/120 av tiden til å bunkre i forhold til et kullfyrt. Dertil kom at skip som ble drevet med dieselmotorer eller oljefyrte kjeler hadde en meget større aksjonsradius enn andre skip. I 1914 bestod bare 3,10% av verdenstonnasjen av oljedrevne skip. I 1939 var 54% av alle verdens skip oljedrevne.⁷²

Det er interessant å se på den vurdering den tyske forfatter Anton Zischka satte opp i 1939 vedrørende fordelene med oljefyrte skip kontra de kulldrevne.⁷³

	Skip med dieselmotor	Skip med kullfyring
Drivkraft	21000 HK	21000 HK
Motorens vekt med tilbehør	1000 tonn	3400 tonn
Maskinens romkrav	5000 m3.	10000 m3
Daglig forbruk, av råolje resp. kull	100 tonn	360 tonn
Nødvendig brensel for fjorten dagers tur	1400 tonn	5040 tonn
Lagerrom for brennstoff	1700 m3	7000 m3

Om krigsskip drevet med olje anførte Zischka at de hadde 4 ganger så stor aksjonsradius som de kulldrevne. Det var dessuten ingen røyksøyler som kunne sees 10 km borte. Et oljedrevet motorskip trengte bare 30 minutter til å få motoren i gang, og kunne være oppe i full fart i løpet av 5 minutter. Et kullfyrt skip ville trenge 4-9 timer for å få trykk på kjelene. Bunkring av oljedrevne skip tok bare brøkdelen av tiden i forhold til et kullfyrt.⁷⁴

Leserne av det norske "*Skilling-Magazin*", hadde imidlertid så tidlig som i 1883, i artikkelen *Petroleum*, kunnet finne de samme tankene om oljen som drivstoff til sjøs:⁷⁵

Det er altsaa klart, at f. Ex. Sjødampskibe, som ophedes med Petroleum, vilde faa meget større Godsrum end de, som ophedes med Stenkul....og endelig vilde det for Krigskibe være meget godt at blive fri for Røg (som jo kan sees i lang Frastand og røbe dem)

Andre verdenskrig bryter ut

Produksjonen ved de polske oljefeltene i Galicja fortsatte å synke i mellomkrigsårene, og kom i 1938 helt ned i 507.000 tonn. Feltene i Galicja spilte likevel en rolle i stormaktenes krigsplanlegging og strategiske overveielser. Fra høsten 1939 til freden i 1945 stod feltene sentralt i tautrekkingen mellom stormaktene om Polens østgrense. Krigen skulle få store konsekvenser for beboerne i oljedistriktet.

1. september 1939 gikk Tyskland til angrep på Polen. Dermed var den andre verdenskrig i gang. 17. september lot Stalin den Røde Armé angripe den hårdt trenge polske hær i ryggen. Dermed det var Polens skjebne beseglet. Landet ble okkupert av sine to mektige nabostater. Polens skjebne var imidlertid i bokstavlig forstand beseglet allerede 23. august ved at den såkalte Stalin-Hitler-pakten ble undertegnet i Moskva. De to



Stalins vennskapspakt med Hitler høsten 1939 framkalte mange slags kommentarer i den frie verden, denne tegningen, som den store engelske karikaturtegneren Low offentliggjorde under overskriften *Noen er ute og spaserer med noen*, traff sikkert en utbredt oppfatning på kornet. Men innenfor Sovjet-Samveldets og Hitler-Tysklands grenser hørtes ingen mislyd. Der var man lykkelig overbevist om at de ufeilbare føtere enda en gang hadde mestret situasjonen med vanlig genialitet.

diktatorene inngikk en "ikke-angrepspakt", og delte Europa mellom seg i såkalte interessesfærer. Polen ble ved dette delt på langs etter en grenselinje i nord-sør retning. Dette fikk også konsekvenser for Galicja med sitt langstrakte øst-vest rettede oljedistrikt. Dette ble delt mellom Hitler og Stalin.

Polen fikk ved krigsutbruddet erfare hvor lite politiske avtaler er verdt. Landet hadde siden 1932 hatt en "ikke-angrepspakt" med Sovjet og fra 1934 med Tyskland. Begge naboene kastet seg over sin avtalepartner uten blygsel. Siden 1921 hadde Polen og Frankrike hatt en militæravtale som innebar gjensidig militær hjelp om en av dem ble angrepet. Da tyske og sovjetiske styrker i september 1939 kastet seg inn over Polens grenser, kom ikke en eneste fransk soldat Polen til hjelp. Frankrike hadde i de siste ukene før krigsutbruddet lagt betydelig press på den polske regjeringen for at den skulle ta i mot militærhjelp fra Sovjet og tillate sovjetisk gjennommarsj over polsk landområde. Polakkene nektet. De var klar over at en gjennommarsj av sovjetiske tropper ville bety besettelse av polsk territorium.

Polakkene forsøkte også å få til en avtale med britene. Det ble ført forhandlinger ut over våren 1939. I et møte i Underhuset 31. mars 1939 orienterte den britiske statsministeren om forhandlingene og uttalte at dersom det skulle oppstå en situasjon som truet Polens selvstendighet og dersom *...the Polish Government accordingly considered it vital to resist with their national forces, His Majesty's Government would feel themselves bound at once to lend the Polish Government all support in their power. They have given the Polish Government an assurance to this effect...*⁷⁶

I slutten av mai 1939 kom en britisk delegasjon til Warszawa. I delegasjonen var også representanter fra den britiske marinen. Disse gjorde det klart at i tilfelle krigsutbrudd ville ikke britiske marineenheter komme til å bli satt inn i Østersjøen, selv ikke undervannsbåter. Polakkene, på sin side, tilbød at deres moderne jagerdivisjon ved fare for krigsutbrudd skulle seile til Storbritannia for å slutte seg til Royal Navy. Det skjedde også, og tre av de polske jagerne deltok i kampene i Nord-Norge våren 1940. Under forhandlingene bad den polske admiralen om at

britene måtte låne polakkene to monitorer for styrking av invasjonforsvaret langs Østersjøkysten. Den britiske delegasjonen lovte å ta dette opp med Admiralitetet, men det ble med det. Blant polakker, og særlig blant marineoffiserer, oppstod uttrykket: *Britene lovte og tilbød ingenting, og de holdt sitt ord.*⁷⁷

En formell avtale om gjensidig støtte mellom Storbritannia og Polen ble underskrevet i London 25. august 1939. Underskrivere var den britiske utenriksminister Lord Halifax og den polske ambassadøren i London, grev Edward Raczyński.

Raczyński døde i London i juli 1993 i en alder av 102 år, åndsfrisk til det siste. Han tilhørte de polakker som ikke hadde kunnet vende tilbake til sitt fedreland etter krigen. Da Polen i 1990 fikk sin fulle frihet, følte han seg for gammel til å legge ut på en så strabasiøs reise.

Støtteavtalen mellom Storbritannia og Polen hadde 8 artikler og skulle tre i kraft straks. Artiklene 1 og 7 lyder:⁷⁸

Should one of the Contracting Parties become engaged in hostilities with a European power in consequence of aggression by the latter against that Contracting Party, the other Contracting Party will at once give the Contracting Party engaged in hostilities all the support and assistance in power.

Should the Contracting Parties be engaged in hostilities in consequence of application of the present Agreement, they will not conclude an armistice or treaty of peace except by mutual agreement.

Britene overholdt betingelsene i avtalens artikkel 1. De erklærte krig mot Tyskland tre dager etter at Tyskland hadde satt inn sitt angrep mot Polen, men de valgte å se bort fra avtalen da Sovjet angrep Polen 17. september. Artikkel 7 i avtalen kom britene seg unna ved i 1945 å erklære at de ikke lenger anerkjente regjeringen de hadde inngått avtalen med. De valgte i stedet å anse Stalins marionettregjering av kommunister som en høvelig avtalepartner.

Blant dagens polske ungdom og studenter, som synes langt mer historiebevisste og interessert i sitt lands historie enn sine jevnaldrende i Vest, kan en ofte høre en typisk polsk, selviro-

nisk, men også litt sår, beskrivelse av forbindelsen mellom Polen og England under krigen: *Churchill var villig til å kjempe mot Hitler inntil siste polakk.*

Polakkene hadde før krigsutbruddet næret en dyp mistro både til tyskere og russere. Den polske marskalk Smigly-Rydz uttalte før krigen følgende berømte setning om følgene om et for nært samarbeid med de to diktatorene: "*Avec les Allemands nous risquons de perdre notre liberté; avec les Russes nous perdrons notre âme*" (Med tyskerne risikerer vi å tape vår frihet, med russerne kommer vi til å miste vår sjel). Etter at landet var okkupert, skapte den alltid like slagferdige polske folkehumoren denne beskrivelsen av landets situasjon: "*Polen er som Kristus, korsfestet mellom to røvere*".

Polen hadde avtale med nabolandet Romania om gjensidig støtte i tilfelle angrep. Mens den polske hær og flyvåpen kjempet en fortvilt, men tapper kamp mot overmakten, løftet ikke Romania en finger for å komme til hjelp.

Etter at russerne hadde gått til angrep på Polen fra øst, og deres fremstormende avdelinger ikke stanset opp, gav sjefen for det polske luftforsvaret ordre om at alle polske fly og flypersoneell skulle ta seg over grensen til Romania for å unngå å falle i hendene på russerne. I løpet av 24 timer nådde rundt 100 polske krigsfly til Romania. Her ble flyene straks beslaglagt, og personellet internert. De polske flyene skulle imidlertid komme til å bli benyttet av rumenerne og tyskerne året etter. Da var det Hitler som så bort fra sin avtale med Stalin, og lot sine arméer angripe Sovjetsamveldet.⁷⁹

Den felles polsk-britiske avtale om militær hjelp var inngått 25. august 1939. De kjempende polakker fikk imidlertid ingen hjelp fra britene så lenge kamphandlingene i Polen varte. På et møte i Paris 8. september 1939 ble franskmennene og britene enige om at det ville innebære for stor risiko å yte Polen aktiv luftstøtte.⁸⁰

Da de tyske arméer strømmet innover Frankrike våren og forsommeren 1940, og franskmennene gav opp motstanden i sitt land, var det polakkene som var britenes sterkeste allierte. Churchill lovet den polske statsministeren, general Sikorski, at

Storbritannia og Polen skulle stå side om side til hele Polen igjen var befridd. Tre år senere gikk Churchill tilbake på dette løftet og aksepterte, at Stalin skulle få beholde de østlige områdene av Polen. Det var land som Stalin hadde skaffet seg ved alliansen og samarbeidet med Hitler. Med dette ble både byen Lwow og store deler av Polens oljefelter lagt under sovjetisk kontroll.

Det tyske angrepet på Polen ble gjennomført med stor kraft og store styrker. I Galicja nådde tyske tropper på kort tid langt østenfor den omtalte delelinjen med Sovjet, og de nærmet seg byen Lwow (Lemberg). Lwow ble forsvart av polske avdelinger under kommando av general Langner. 21. september nådde russiske styrker de østlige forstedene av Lwow, mens tyske styrker nærmet seg fra vest. Etter en times kamp mellom de russiske og polske styrkene, meldte den russiske sjefen at han ønsket å forhandle. Forhandlinger ble innledet, og general Langner ble fortalt av den russiske forhandleren, oberst Makarov, at den russiske hær var i kamp med den tyske hæren. Russerne ønsket å få kjøre gjennom Lwow med sine stridsvogner. Neste morgen, 22. september, overgav Langner og hans styrker Lwow til den Røde Armé. Den russiske general Kurotsjkin gav general Langner sitt *"æresord som sovjetisk offiser"* på at kapitulasjonsvilkårene ville bli overholdt. Byen skulle overtas klokken 1300. De polske offiserer og soldater skulle ha full bevegelsesfrihet. Så snart russerne var rykket inn i Lwow, ble likevel både polske offiserer og soldater tatt som fanger. Offiserene og underoffiserene ble ført østover og inn i Sovjet. Neste vår ble så godt som alle polske befalingsmenn i russisk krigsfangenskap, rundt 15.000, avlivet med nakkeskudd i Katynskogen og andre steder.

Okkupantene deler byttet

27. september 1939 ble den tyske utenriksminister Ribbentrop på nytt mottatt i Kreml. Tyskland og Sovjet skulle nå foreta fordeling av byttet. Stalin var selv til stede og åpnet møtet med å gratulere tyskerne med seieren, og gav uttrykk for ønske om

fortsatt godt samarbeid. Stalin foreslo en justering av delelinjen som var avtalt bare noen uker tidligere. De tyske delegatene ble ikke lite forbauset da Stalin foreslo at grensen i provinsen Lublin burde flyttes østover. I Lublin bodde stort sett en ren polsk befolkning, og Stalin gav uttrykk for ønsket om å bevare den polske befolknings nasjonale enhet, en deling ville skape spenninger mellom Tyskland og Sovjet. Til gjengjeld måtte tyskerne gi avkall på Litauen, som de etter avtalen med Stalin en måned tidligere, hadde sett for seg som sin del av byttet.

Under forhandlingene forsøkte Ribbentrop å sikre tyskerne de polske oljefeltene ved Drohobycz og Boryslaw. Stalin hadde imidlertid svaret klart: Områdene tilhørte Ukraina og det ukrainske folket, som han ikke kunne skuffe. Stalin tilbød istedet Tyskland den årlige produksjonen fra oljefeltene, 300.000 tonn, mot at tyskerne skulle gi en tilsvarende mengde kull og stålrør som gjenytelse. Tyskland skulle dessuten få et område mellom Øst-Preussen og Litauen, det såkalte Suwalki- triangelet.⁸¹

Denne forandring medførte at de tyske troppene, som etter Moskvas ønske hadde stanset opp og trukket seg tilbake fra Lublin, nå rykket østover igjen. I Galicja, derimot, trakk tyskerne seg tilbake og den Røde Armé fulgte etter vestover. I Kreml ble vennskapstraktaten feiret med en stor bankett. Festlighetene ble avsluttet med at den tyske delegasjonen overvar første akt av "Svanesjøen".

Stalin og Molotov var ikke til stede og nøt "Svanesjøen", de deltok derimot i en annen dans. Den estlandske utenriksminister var brått blitt innkalt til Moskva til "konsultasjoner". Mens Ribbentrop og følge hygget seg med "Svanesjøen", fikk Estlands utenriksminister Karl Selter vite at Estland og Sovjet skulle inngå en militær allianse. Molotov forklarte at dersom Estland ikke ville være med på forslaget om en militærpakt, ville Sovjet likevel sørge for sin sikkerhet uten Estlands aksept. Sovjets forslag gikk blant annet ut på at det straks skulle utplaseres 35.000 sovjetsoldater på Estlands jord. Utenriksminister Selter protesterte og argumenterte med at 35.000 soldater var mer enn hele Estlands hær. Stalin grep da inn og reduserte antallet til 25.000. Militærpakten ble deretter undertegnet. Det

hadde gått så glatt, at pakten som gav Sovjet en slags formell rett til å invadere Estland, var undertegnet før Ribbentrop og følge kom tilbake fra Bolsjoj-teatret.

Vel to uker senere ble det inngått enda en avtale mellom Sovjet og Tyskland. Stalin lot tyskerne overta flåtebasen i Sapadnaja Liza-bukten i Murmansk. Her skulle tyskerne kunne "*reparere krigsskip av enhver art og størrelse*". Hitler fikk ved dette sin eneste flåtehavn utenfor den britiske sjøblokade. For Norges vedkommende skulle denne tyskernes "Basis Nord" komme til å få direkte konsekvenser. Her lå det tyske tank- og forsyningsskipet "Jan Wellem" trygt inntil det like før angrepet på Narvik seilte sydover og ankom Narvik havn om ettermiddagen 8. april 1940. Bunkers og forsyninger ombord i "Jan Wellem" var absolutt nødvendige for at den tyske jagerflotilje, som natten til 9. april angrep Narvik, skulle ha sjanse til å nå tilbake til Tyskland.⁸² Molotov kunne da også 9. april 1940 klokken 1030 om morgenen, i anledning angrepet på Norge, uttale til den tyske sendemannen: *Vi ønsker Tyskland fullstendig suksess med sine defensive forholdsregler.*⁸³

I Galicja fikk tyskernes og russernes okkupasjon umiddelbare konsekvenser. Den polske studenten Dominik Wegierski, som av helsemessige årsaker var kjent udyktig til militærtjeneste, men som likevel hadde sluttet seg til en militær avdeling etter angrepet på Polen, har i sin bok "September 1939" skildret sine opplevelser før han klarte å ta seg ut av Polen. I kaoset og oppløsningen som fulgte etter overgivelsen av Lwow, tok han seg på egen hånd frem vestover og deretter over grensen til Ungarn. Til fots og ved leilighetsskyss, og med mange opplevelser og store anstrengelser, slet han seg vestover gjennom Galicja. Om sine opplevelser i oljebyen Drohobycz i slutten av september forteller han:⁸⁴

Jeg kom til Drohobycz ved daggry, og ble stanset av en bolsjevik vaktpost som fortalte meg at tyskerne fortsatt var i byen, og at det derfor var forbudt å begi seg inn i byen. Det var ventet at tyskerne skulle forlate byen innen kvelden, fortalte vakten. Jeg ønsket ikke å vente, så jeg klarte å snike meg inn i byen gjennom en av forstedene. Inne i byen sa jeg mange omstreifende soldater som meg selv.

Tyskerne var så opptatt med å røve og stjele at de ikke engang brydde seg med å se på oss. De lastet jernbanevogner med maskiner, møbler, og alt som kunne flyttes. Men først og fremst var de opptatt med å få med seg hver eneste dråpe med olje som måtte befinne seg i dette sentrum for Polens oljeindustri. Jeg gikk fritt rundt i gatene og kunne se noen av tyskernes metoder.

Den første scenen som slo meg i det jeg kom inn på torvet, var synet av en gruppe jøder som lastet gjødsel på en vogn med sine bare hender. Arbeidet ble overvåket av en tysk stormtroppsoldat med en pisk i hånden. Han plystret på en lystig melodi, samtidig som han nå og da slo til noen av jødene, eller slet dem i skjegget. Av og til gav han også fra seg et velrettet spark.

Den polske befolkningen stod indignerte og så på behandlingen av sine medmennesker, og mange bønder og arbeidere gav uttrykk for forargelse. På ettermiddagen begynte tyskerne å røve varer og inventar fra de jødiske butikkene. Alt de kunne ta med seg ble lastet på lastebiler for å bli kjørt til Tyskland. Jødene holdt seg hjemme i det de var redde for å gå ut. Men ved hjelp av ridepisker og revolvere tvang tyskerne unge jøder til å være med å laste opp tyvegods.

Tyskerne syntes å ha en spesiell glede av å tvinge jødene til å utføre allslags vanskelig og skittent arbeid. Jødene ble bedt om å fjerne gjødsel og søppel, døde dyr og mennesker, og annet skrot, uten å få lov til å bruke noe redskap, kun hendene. Befolkningen i Drohobycz tok klart avstand fra den slags metoder. Den lokale presten, som før krigen hadde gjort mye for å hjelpe frem kooperativene for å redusere jødene kontroll med all handel, han gikk nå til den tyske sjefen og protesterte mot slik offentlig forhånelse av medmennesker. Den tyske sjefen gjorde en gesture som skulle bety uskyldighet eller hjelpeløshet, et velkjent trekk ved tyske soldater, og lyttet medfølende på klagen, og svarte at det var ene og alene Gestapo som var ansvarlig for forholdene. Han foreslo at presten skulle prøve med en bestikkelse.....

....Ut på ettermiddagen fikk jeg vite at tyskerne var begynt å arrestere polske soldater som streifet omkring på egenhånd. Jeg søkte straks inn i det nærmeste hus og fant skjul i kjelleren, godt hjulpet av en arbeidsmann som hadde tilhold på stedet. Jeg ble der til sent på kvelden. Da fortalte arbeideren at tyskerne hadde forlatt byen. Før de dro, hadde de satt de oljetankene de ikke hadde klart å tømme, i brann. Nå var bolsjevikene ventet når tid som helst.

Jeg gikk ut. Det var allerede mørkt, og jødene som nå var glade over at tyskerne hadde dratt sin vei, strømmet ut på gatene. Etter den fryktelige terroren de hadde vært utsatt for, var de nå overlykkelige over å være befridd fra Nazi-helvetet.

Den jødiske mengden jublet mot bolsjevikene. Et stort rødt flagg ble heist på rådhuset og flombelyst med en lyskaster. Jødene satte på seg røde armbind og begynte å danne en slags militær som skulle ta kontroll i byen. Jødene utgjorde nesten 50% av byens befolkning, mens den andre halvparten var polsk.

Gleden blant jødene var ubeskrivelig. Noen begynte å holde kommunisttaler og hilste hverandre med løftede knyttnever. Den polske befolkningen holdt seg svært stille og forble innendørs.

Befolkningen i Galicja skulle snart merke hvilket regime de var kommet under. Øst for demarkasjonslinjen rådde russerne. Landet og borgerne ble innlemmet i Sovjetunionen og underlagt sovjetisk "lov". I stort omfang forekom vilkårlige henrettelser og deportasjoner. Offiserer, embetsmenn, intellektuelle og andre som med russernes øyne kunne utgjøre en fare for sovjetstaten, ble deportert til Sibir eller andre steder langt hjemmefra. Den ukrainske minoritet i Galicja, som i håp om å fremme sine egne nasjonale drømmer, hadde hilst sovjetrusserne velkommen, fikk raskt føle at noen nasjonal bevegelse var det ikke rom for i kommuniststaten. Religionsutøvelse ble vanskelig gjort, eller helt forhindret. En voldsom og målrettet kommunistisk påvirkning og propagandaoffensiv kom i stedet.

En av de polske offiserene som falt i russernes hender, men som overlevde fangenskapet, var general Wladyslaw Anders, den senere så navngjetne sjef for 2. Polske Korps, blant annet fra slaget om Monte Casino i Italia i mai 1944. Sterkt såret ble han høsten 1939 holdt i fangenskap i Lwow. Der begynte hans bekjentskap med det sovjetiske NKVD og deres metoder. Han fikk høre om massearrestasjoner og henrettelser, om plyndringen av byen Lwow og om den sovjetiske propaganda som tok sikte på å sette polske soldater opp mot sine offiserer. Det gjorde inntrykk på general Anders at selv overfor småbarn satte NKVD straks inn sine krefter for å få kontroll over den oppvoksende slekt. Han ble fortalt om en sovjetisk kommisjon som besøkte en barneskole i Lwow. Barna var sultne av mangel på mat. Kommisjonen fortalte barna, at ettersom de var vant med å be til Gud, så skulle de også be Gud om brød. Barna måtte be. Deretter ble det en lang pause. *Der ser dere*, sa kommissærene,

*dere fikk ingenting. Nå skal dere be til den store Stalin om brød. Så snart barna hadde fremsagt sin nye bønn, ble det på øyeblikket brakt inn te, brød og godsaker til klassen. Nå ser dere hvem som er den beste og mest betydningsfulle, sa kommissærene til de små.*⁸⁵

I den vestlige delen av Galicja, hvor tyskerne regjerte, var ikke forholdene bedre. Alle jøder ble straks fjernet, og polakkene, som tyskerne betraktet som "undermennesker", ble trakassert og mishandlet på det groveste. Den tyske delen av Galicja ble innlemmet i det såkalte Generalguvernementet hvor Hitler hadde satt vennen Hans Frank som en slags visekonge. Frank etablerte sitt hoff og sin stab i Polens gamle kongeslott Wawel i Krakow. Han hadde som uttalt målsetting at den polske nasjon skulle utraderes fullstendig. Polakker som ikke ble utryddet, kunne kun overleve som slavearbeidere innenfor Det Tyske Riket. Prosessen ble i gang satt umiddelbart. Prester, godseiere og bønder, lærere, borgermestere, advokater og personer med innflytelse ble enten henrettet, eller sendt til konsentrasjonsleirene, bl a til Auschwitz som ble anlagt like utenfor Krakow.⁸⁶

De nordlige og vestlige deler av Polen var 7. oktober blitt innlemmet i det tyske riket, noe som blant annet medførte at polakkene og jødene i disse områdene ble fratatt retten til eieendom og jord.

Hitler trenger olje

Ble olje stadig viktigere for de krigførende under den første verdenskrigen, skulle ikke betydningen bli mindre i andre verdenskrig. Tyskland hadde riktignok en viss produksjon av jordolje, og fremstilte også benzol, henholdsvis ca 600.000 tonn og 400.000 tonn i 1938, men dette var ikke en gang tilstrekkelig til landets forbruk i fredstid, for ikke å snakke om hva som skulle til i krig.

Hitler kastet derfor sine øyne på oljeforekomstene både i Romania og lenger øst. Allerede 29. mai 1940 inngikk Tyskland en pakt med Romania om oljeleveranser.⁸⁷

Men før dette hadde tyskerne i lang tid bearbeidet rumenerne. 21. september 1939 ble den rumenske statsminister Calinescu myrdet på gaten i Bucuresti av den nazistiske Jerngarden. Stalin fulgte opp, og i begynnelsen av oktober 1939 krevde det ukrainske mindretall i Romania at det skulle være ukrainsk språkundervisning i Bukovina og Bessarabia, og at de skulle ha politisk representasjon. Den rumenske regjering måtte gi etter for kravene. 26. februar 1940 gjorde Sovjet krav på Bessarabia og de nordlige deler av Bukovina. 26. juni ble kravet gjentatt i form av et ultimatum. To dager senere aksepterte Romania de sovjetiske kravene og sovjetiske styrker rykket inn i de rumenske provinsene. Romania sluttet seg etter dette til aksemaktene.

I Tyskland gav Hitler i august 1940 ordre om at troppstyrker skulle gjøres klar til å gå mot i Romania slik at Tysklands oljeleveranser fra Ploesti kunne sikres. I begynnelsen av september kunngjorde Hitler at han ville sende en militærmisjon til Romania. Noen dager senere abdiserte kong Carol. Forfatningen ble satt ut av kraft og general Ion Antonescu overtok som Romanias diktator. I løpet av oktober måned kom både den tyske militærmisjonen og en motorisert divisjon til Romania. Jagerfly ble stasjonert i landet for å beskytte oljefeltene. 23. november 1940 sluttet Romania seg formelt til den tremaktspakten mellom Tyskland, Italia og Japan fra september.⁸⁸

I Romania var det indre uroligheter. I dagene 27-30 november 1940 myrdet Jerngarden 2160 personer, og i januar 1941 forsøkte medlemmer av Jerngarden seg på statskupp, men det ble slått ned av general Antonescu som beholdt makten. I februar 1941 brøt britene de diplomatiske forbindelser med Romania fordi landet var blitt et militært støttepunkt for Tyskland. Antonescu knyttet seg etter dette stadig tettere til Tyskland.

I begynnelsen av juni 1941 begynte det å gå rykter om at Tyskland hadde fremmet territoriale og økonomiske krav overfor Sovjet, men at disse var blitt avvist av Stalin. 19. juni 1941 sendte den rumenske regjering i anledning ryktene om at Romania skulle ha forlangt Bessarabia tilbake fra Sovjet, en oppfordring til befolkningen om å vise selvbeherskelse og verdighet.

Hitler angriper Sovjet

Søndag 22. juni 1941 gikk Tyskland til angrep på Sovjetunionen. Det var blitt maktpåliggende for Hitler å skaffe seg tilgang på råstoffene som fantes innenfor Sovjetunionens grenser, spesielt olje, men også korn. Romania som hadde mye å ta igjen overfor Sovjet, gikk inn i krigen sammen med Tyskland med 15-20 divisjoner som rykket inn i Bessarabia og videre inn i Sovjet.⁸⁹

For Galicja betydde Tysklands angrep på Sovjet at hele provinsen kom under tysk herredømme. Mens det østlige Galicja og Lwow hadde vært under russisk herredømme, var befolkningen blitt utsatt for terror fullt på høyde med den som tyskerne stod for lenger vest. Det ble benyttet samme metoder som i Sovjet - arrestasjoner - forhør - tortur - fengsel - henrettelse. Det russiske ordtaket om inndelingen av befolkningen i tre kategorier, ble godt kjent, også i Polen. *De som var blitt fengslet, de som var i fengsel og de som kom til å bli fengslet.* Etter tyskernes angrep på Sovjet i juni 1941 var russerne opptatt av å fjerne de mange fangene de hadde. Med få unntak ble alle fanger i Vest-Ukraina og Hvite-Russland flyttet østover, eller drept. Det ble funnet 25 fengsler og leirer der det var foretatt massehenrettelser like før tyskerne kom.⁹⁰

De tyske arméene rykket sommeren 1941 hurtig østover og hadde innen kort tid full kontroll over hele Galicja og Lwow. Aksemaktenes troppestyrker rykket langt inn i Ukraina. Blant soldatene var det flere norske frontkjempere og polakker som kjempet i tysk uniform. Polakker ble tvangsutskrevet til tyske avdelinger, men det ble passet på at det ikke var flere enn 10 - 15 polakker i hvert kompani. Tyskerne stolte ikke på at polakkerne ville bli lojale soldater.

Det skulle stå mange og hårde slag på sovjetisk jord. Bare ved kampene ved Stalingrad vinteren 1942/43 mistet aksemaktene en og en halv million mann i døde, sårede, savnete og krigsfanger. I løpet av høsten 1943 begynte russerne å presse tyskerne tilbake. Frontlinjen gikk i desember 1943 gjennom Kiev og stort sett langs elven Dnjepr.

I april 1944 gjenerobret russerne Lwow med god støtte fra 6000 soldater av den polske hjemmehærens 27. Divisjon (AK - Armia Krajowa) som hadde operert i hemmelighet i byen under tyskernes okkupasjon. Så lenge russernes angrep for å skaffe seg herredømme over Lwow pågikk, samarbeidet enhetene fra Den Røde Armé og Hjemmehæren (AK) på en utmerket måte. Seieren etter at tyskerne var ute av Lwow, ble også feiret i glede og samhørighet. To dager senere slo russerne til og arresterte eller henrettet alle AK-enhetenes offiserer. De menige AK-soldatene fikk valget enten å la seg innrullere i Den Røde Armé eller i de polske kommunistiske hæravdelingene som stod under full sovjetisk kontroll.⁹¹

Høsten 1944 stod det et voldsomt slag syd for Krosno, i fjellpasset Dukla på grensen til Ungarn. 20.000 sovjetsoldater mistet livet og 6.500 fra den tsjekkosllovakiske 1. Armé. Lenger vest ligger byen Jaslo, som i våre dager er kjent for produksjon av utstyr som brukes i oljeindustrien. Byen ble fullstendig ødelagt av tyskerne før de trakk seg tilbake. Også ved Gorlice gjorde tyskerne store ødeleggelser. I Nowy Sacz sprengte de den gamle middelalderborgen før de forsvant. Krakow ble inn tatt av Den Røde Armé 10. januar 1945. Dermed hadde russerne kontroll over hele oljeprovinsen.

Skjebnen til Lwow og de østlige deler av Galicja var imidlertid beseglet ved politiske avtaler mellom Stalin, Roosevelt og Churchill tidligere i krigen, delvis bak ryggen på den polske regjeringen mens tusenvis av polske soldater, flyvere og sjøfolk kjempet på Vestmaktenes side.

For den polske regjeringen og det polske folk ble både Hitler og Stalin sett på som fiender. De hadde begge gått til angrep på Polen og delt landet mellom seg. Etter Tysklands angrep på Sovjet 22. juni 1941, ble Sovjet og Storbritannia allierte. Den nye politiske situasjon ble understreket ved Churchills berømte radiotale søndagskvelden 22. juni 1941, samme dag som Hitler hadde latt sine arméer rykke inn over Sovjets grenser.

For både den norske og den polske regjeringen skapte den nye politiske situasjon behov for kurs- og holdningsendring. Dette var ikke enkelt. Vanskeligst var det for polakkene, som

både gjennom historien og ved overfallet i 1939, hadde fått føle russernes overgrep. Sovjet hadde annektert store deler av Polen og proklamert at Polens østgrense måtte flyttes vestover.

Mellom én og én og en halv million polakker fra de okkuperte områdene var blitt tvangsflyttet, og rundt 180.000 mann av den polske førkrigshæren ble holdt som krigsfanger. Alle livstegn fra de 15.000 tilfangetatte polske offiserer hadde opphørt etter april 1940.

Under sterkt britisk press, og også under press fra Sovjet og ønsket om å få frigitt alle polakker i russisk fangenskap, gikk den polske regjeringen med på å undertegne en avtale med Sovjet. Fra britisk side ble det utstedt en erklæring om at de ikke ville anerkjenne noen endring i Polens førkrigsgrenser. I den polsk-sovjetiske overenskomsten av 31. juli 1941 het det blant annet om Polens grenser:

....de sovjetisk-tyske traktater av 1939 angående territoriale endringer i Polen har mistet sin gyldighet...

For den polske regjeringen hadde presset fra Storbritannia og hensynet til de mange tusen landsmenn som vansmekket i Stalins fangeleire, veid tungt for å inngå avtale med en av landets arvefiender. Avtalen gjorde det også mulig å skape en polsk hær i øst, og skape en felles polsk-sovjetisk front mot Tyskland.

Naturlig nok var ikke alle eksilpolakker enige i at Polen skulle kompromittere seg ved å alliere seg med Sovjetsamveldet. Flere av den polske regjeringens medlemmer fant ikke å kunne være med på en slik handling, og gikk ut av regjeringen.

Den polske regjeringen valgte general Wladyslaw Anders til å stå for oppbyggingen av den nye polske hæren i Russland. General Anders var blitt hårdt såret under kampene ved Lwow i september 1939. Han hadde deretter sittet innesperret i det beryktede Lubjankafengselet i Moskva.

Han var en innbitt motstander av stalinismen og alt den stod for. Han ble nå sluppet ut av fengslet og etablerte sitt hovedkvarter i Buzuluk, et sted mellom Volga og Uralfjellene. Innen desember 1941 talte den nye hæren hans 40.000 polske soldater, og i mars 1942 hadde tallet økt til 70.000.

Dette var imidlertid lite, da det ifølge polske oversikter var tatt 180.000 krigsfanger i september/oktober 1939. Mest forunderlig var det at av de 15.000 offiserer som var tatt til fange, var det bare noen hundre som sluttet seg til den nyopprettede hæren. Det skulle senere vise seg at de savnede offiserer var avlivet en etter en.

Som sjef for den polske militærmisjon i Moskva, og senere som stabssjef for general Anders' polske korps, finner vi general Zygmunt Bohusz-Szyszko. I mai og juni 1940 hadde han deltatt i kampene ved Narvik som sjef for den polske brigaden som var kommet oss til hjelp.

I august/september 1942 ble general Anders' hær på 115.000 mann ført til Midt-Østen. Forflytningen var mulig fordi den passet inn både i Stalins og Churchills planer; hos Stalin fordi den umiddelbare fare ved det tyske angrepet på Samveldet var stanset opp. En sterk polsk hær som han ikke hadde full kontroll over, likte han lite å ha innenfor sine grenser. Churchill, på sin side, hadde behov for flere styrker i Midt-Østen for å demme opp mot general Rommels offensiv mot Egypt.

For den polske statsminister ble det klart at Sovjet etter dette igjen hadde skaffet seg klar bane til å rykke inn i Polen. Den polske London-regjeringen appellerte derfor til president Roosevelt og bad om hjelp til å forhindre at Polen skulle gå fra en okkupasjon til en annen. Den polske statsministeren fikk bare vage svar. Senere skulle Roosevelt få det ettermæle at han forrødte Polen i Teheran og på Jalta.⁹²

Stalins hensikter

I januar 1943 fikk den polske regjeringen beskjed fra Stalin om at alle polske borgere fra landområdene som Sovjet hadde okkupert høsten 1939, var å betrakte som sovjet-russiske borgere. Med dette ble det klart at Stalin også etter fredslutningen, aktet å beholde de områder av Polen han hadde fått ved overenskomsten med Hitler. Snart skulle polakkene få merke at også deres allierte, britene, gav sin støtte til Stalins plan, og de fikk

erfare at Stalins hensikter om å sikre seg de østlige områder av Polen, begynte å skape vanskeligheter i samarbeidet med britene.

I de okkuperte områdene hjemme i Polen var det bygget opp en sterk hemmelig hjemmehær (Armia Krajowa - AK). Fra årsskiftet 1942/43 gjorde britene det klart for polakkene at de polske partisanene som befant seg i de områdene som Stalin hadde sikret seg ved avtalen med Hitler fra høsten 1939, ikke måtte forsynes med våpen. I samarbeid med det britiske flyvåpenet hadde de polske styrker i Storbritannia en tid fløyet agenter, våpen og forsyninger fra England til Polen. Flere av de polske offiserene og soldatene som hadde kjempet i den polske brigaden ved Narvik ble i løpet av krigsårene fløyet til Polen og sluppet i fallskjerm for å slutte seg til hjemmehæren. Høsten 1942 kom et slikt fly på tur fra England til Polen ut av kurs og styrtet i fjellene, ikke langt fra Egersund. De tre agentene og mannskapet på syv, alle polske, mistet livet. Tyskerne godtok ikke at de ble begravet i vigslet jord. De ble derfor gravlagt i sanddynene på Brusand. Etter krigen ble de døde polakker flyttet til kirkegården i Egersund, for igjen under den kalde krigen, å bli flyttet til Vår Frelses Gravlund i Oslo.

I januar 1943 overtok den polske marinen på leiebasis krysseren HMS "Dragon" fra britene. Polakkene hadde tidligere under krigen overtatt flere marinefartøyer fra britene, og hadde gitt dem polske navn. Polakkene, som var bestemt på å holde fast ved landets rett til Øst-Polen og de områder som Sovjet hadde annektert i 1939, heriblant byen Lwow, ønsket å kalle krysseren ORP "Lwow". Den britiske regjeringen grep da inn og meddelte polakkene at navnet ikke kunne aksepteres, og at krysseren ikke ville bli overlevert dersom polakkene holdt fast i sitt forsett å kalle den "Lwow". Polakkene bøyd av, og krysseren gikk inn i polsk tjeneste under navnet ORP "Dragon".⁹³ Byen Lwow hadde aldri før 1939 vært russisk. Etter Polens deling i 1772 hadde Lwow sammen med de østlige delene av Galicja vært okkupert av Østerrike.

Under forhandlingene mellom britene og sovjetrusserne høsten 1941, og våren 1942, forsøkte russerne å få britene med på

en hemmelig tilleggsavtale som skulle sikre at Sovjet skulle få kontroll med områdene i Øst-Polen som var okkupert i 1939. Britene avslo den gang å gå med på dette, blant annet etter inn gripen fra det amerikanske utenriksdepartementet. Annerledes skulle det komme til å gå på konferansen i Teheran høsten 1943 hvor Stalin, Churchill og Roosevelt møttes. Der og da aksepterte Churchill og Roosevelt at Bulgaria, Romania, Ungarn og de baltiske stater hørte under sovjetrussisk interesse sfære. Polens skjebne måtte gis en litt annen behandling, blant annet av hensyn til det nært forestående presidentvalg i USA. Det var under denne konferansen at Roosevelt i dypeste hemmelighet, bak ryggen på Churchill, hadde et møte med Stalin der han forsikret Stalin amerikansk støtte til kravet på de østlige deler av Polen, men at han under konferansen ikke åpent kunne vedkjennne seg dette. Hjemme i USA var det 7 millioner polskættede velgere, og han trengte deres støtte.

Senere under konferansen diskuterte Stalin og Churchill det polske grensespørsmål, og ble enige om hva som skulle betraktes som Polens østgrense, og at Polen skulle kompenseres for avståelsene i øst med nye områder i vest som skulle tas fra Tyskland. Det ble akseptert at Polens østgrense skulle tilsvare grensen som var avtalt mellom Hitler og Stalin høsten 1939. For at dette skulle ta seg bedre ut i demokratiene i vest, valgte man å omtale den nye grensen som Curzon-linjen, etter grenseforslaget som den britiske diplomaten, Lord Curzon, hadde kommet med etter den første verdenskrigen, men som aldri var blitt noen realitet. Lord Curzon var ikke fremmed for oljens betydning, og uttalte etter Tysklands nederlag i den første verdenskrigen, at en "bølge av olje" hadde båret de allierte til seier. Men også Curzon-linjen måtte pyntes på. Den var nemlig opprinnelig trukket østenfor Lwow, slik at Polens mangehundreårige kultursentrum fortsatt skulle tilhøre Polen.

Ved en feil begått i London under forberedelsene til fredsforhandlingene mellom Sovjet og Polen i juli 1920, kom linjen til å avvike fra avtalen mellom den polske og den britiske statsminister 10. juli 1920. Denne avtalen var forøvrig i samsvar med forslaget fra Det Øverste Allierte Råd fra 1919, og forutsatte at

Lwow og oljefeltene skulle tilhøre Polen. Feilen ble trolig opprinnelig begått ved en ren inkurie av britiske diplomater. Den feilaktige linjen, som gikk vestenfor Lwow, ble i et telegram meddelt den sovjetiske regjering 11. juli 1920. Forslaget ble imidlertid etter en uke avvist av russerne, men ble trukket frem igjen under forhandlingene i Teheran og på Jalta. Den endelige førkrigsgrensen mellom Polen og Sovjet ble godkjent ved fredsavtalen i Riga 18. mars 1921. Ved den ble både Lwow og oljedistriktene i Galicja akseptert som en del av Polen.⁹⁴

I Teheran i 1943 var Stalin steil og forlangte at grensen skulle gå vestenfor Lwow.⁹⁵

Den polske befolkningen som var bosatt i det som ville bli den sovjetiske del, skulle ha rett til å flytte til Polen, samtidig som den tyske befolkning som hadde hatt sine hjem i den del som ble overlatt til Polen i vest, skulle tvangsflyttes vestover til Tyskland.

Det var Churchill som foreslo den såkalte "Polish Formula", prosedyren som skulle benyttes for å få den polske regjeringen til å akseptere Stalins krav. Tilbake i London skulle han ikke fortelle den polske regjeringen at en beslutning var tatt. Han skulle istedet forlange at den polske regjeringen godkjente ham som forhandler med Sovjet. Han ville forberede dem på at dette trolig ville bety grenseavståelser i øst. Etter at han hadde fått den polske regjeringens godkjennelse, ville han fortelle dem at de måtte avfinne seg med de russiske krav. Stalin gav sin tilslutning til denne fremgangsmåte, Roosevelt var taus.⁹⁶

Rykter om grenseforandringer og landavståelser både i Norge og Polen, kom tidlig i krigen i omløp blant de allierte. For Norges vedkommende gikk det ut på at russerne ønsket seg deler av Nord-Norge til en frihavn. For polakkene at Stalin hadde til hensikt å beholde den østlige del av Polen, områdene han hadde sikret seg ved avtalen med Hitler av august 1939.

Vår egen stortingspresident, C. J. Hambro, som oppholdt seg i eksil i USA, reagerte sterkt på antydningene om at stormaktene var i ferd med å skalte og valte med de små nasjoner etter eget forgodtbefinnende. Hambro både talte og skrev om at de små nasjoner ikke hadde noen ubetinget tillit til stormaktenes

diplomati, og at bare folk i de små nasjonene husket, og at deres sinn nå var fylt av frykt. I en tale han holdt i USA vinteren 1944 viste han til en lederartikkel som hadde stått i avisen *"The New Republic"* i april 1943, kort tid etter at nyheten om massakren av 15.000 polske offiserer i Sovjets varetekt som krigsfanger, hadde nådd Vesten. Hambro siterte det han kalte *"typiske linjer"* i det redaktøren hadde beskrevet som *"...Russland og Polen begynner å krangle om en liten jordstrimmel"*. På sin krasse og litt ironiske måte tok han amerikanerne kraftig i skole.⁹⁷

En liten jordstrimmel i Europa betyr ikke et stykke ingenmannsland som det oftest har betydd i Amerika når forskjellige stater har ligget i tvist om grenselinjer. Det betyr heller ikke et nylig ryddet eller brutt stykke prerie eller ørkenland, hvor noen familier har flyttet inn og kan flytte ut uten større vanskelighet eller påkjenning. En slik jordstrimmel i Europa betyr gårder som er gått i arv fra far til sønn i det ene hundreår efter det annet. Det betyr gravsteder hvor slektledd efter slektledd har været stedt til hvile. Den jordstrimmel det er tvist om, betyr hjem for titusener av familier; men det betyr ikke bare jorden og hellig overlevering og tradisjon fra forfedrene - det betyr språk og nasjonalitet. Det betyr om barn skal ha lov til å be til sine fedres Gud på det språk de har lært på mors fang, og om de skal ha lov til å bevare alt det som er dyrebart og hellig for dem, eller bli tvunget til å skifte flagg og lojalitet, språk og religiøs skikk og sed. Det er for slike ting menn og kvinner har kjempet og dødd fra alders tid. Og de som ikke kan forstå det, har ingen misjon rundt noe fredskonferansebord.

Vesten svikter Polen

*Med glemte løfter, med svegne ord,
med traktaters forrevne ark,
med brudd av iår, på jer ed fra ifjor,
har i gødet historiens mark*
(Henrik Ibsen - 1871)

Den polske eksilregjeringen ville imidlertid ikke akseptere Churchills plan for endring av Polens grenser. Det ble ført mange og lange drøftinger mellom britene og polakkene, men en endelig løsning syntes fjern, og forholdet mellom regjeringene ble stilt på en hard prøve. Da Churchill i februar 1944 åpent

kritiserte polakkene i en tale i Underhuset, samtidig som han roste Stalin for hans moderasjon, lå polakkenes eneste håp hos Roosevelt. De visste ikke at Roosevelt allerede hadde gitt etter for Stalin. Den polske statsministeren forsøkte utover våren 1944 å få til et møte med president Roosevelt i Washington, men amerikanerne var lite innstilt på et slikt besøk.

Statsminister Mikolajczyk sendte i mars 1944 et langt personlig brev til president Roosevelt. Mikolajczyks brev var ikke et diplomatisk kunststykke, men et direkte budskap fra mann til mann, en fortvilet henstilling til den amerikanske president om hjelp til å forhindre at den polske nasjonen ble delt og deler av landet overgitt til Stalins herredømme. Mikolajczyk hadde før krigen vært leder for en bondebevegelse, og ble sett på som en kompromissets mann. Noen utdrag av det lange brevet viser hans fortvilelse og hans forhåpninger til amerikanerne:⁹⁸

...Owing to circumstances I am temporarily unable personally to present to you my views at this time so critical for Poland, and indeed, for the problems of peace....

...I need hardly stress that the Polish people regard you, Mr. President, and the American people as the trustees of the principles for the triumph of which our United Nations' camp is fighting...

...I am fully conscious of the considerations which, for the time being, prevent the United States Government from publicly defining its stand on particular European problems. My urgent desire to pay you a personal visit at this time was not inspired by the intention of appealing to you to do so...

...I am firmly convinced that Nazi totalitarianism and its drive for world mastery shall be destroyed. But will not Poland, and later Europe, be overwhelmed against their will by a new wave of communist totalitarianism? Can the nations condemned to the rule of such a new totalitarianism agree to accept its tyranny?

Never, as far as Poland is concerned....

... I am afraid, however, that public opinion may be bitterly disappointed should it discover that the widely publicized social changes and the alleged democratization of the Soviet union are in fact but a combination of old Russian imperialism with communist totalitarianism which has not abandoned its former ambition for world rule.

Therefore it appears to me wrong to lead public opinion to believe that democracy exists where in reality it does not and cannot exist for a long time, as this is fraught with the danger of causing deep disillusionment and even unhappiness in nations who may be subjected to a rule which, while recognizing the freedom of the State, denies that of the individual.

.... It is the greatest insult to accuse the Polish soldiers, who have fought since 1939 in Poland, France, Norway, Africa, and Italy - in the Battle of Britain in the air, and on the Seven Seas - of a lack of fighting spirit. While American and British soldiers are rightly promised employment and better conditions after their return home, the Polish soldiers, airmen, and sailors, who come from eastern Poland, are told that they may never be allowed to return to their homes and their families.

Mr, President, the Polish people, ... cannot understand why its great sacrifices appear to have been forgotten, It does not claim payment or reward, but only justice, It still believes that the rights of the weak will be respected by the powerful.

Den polske statsministeren fikk et kort brev tilbake fra den amerikanske presidenten. Det het der at presidenten ikke kunne avse tid til å motta ham før tidligst i mai. Møtet mellom de to kom ikke i stand før 7. juni 1944. Under drøftingene, som fant sted i Det Hvite Hus, fremhevet statsminister Mikolajczyk betydningen for Polen av å beholde byen Lwow og oljefeltene i Øst-Galicja. President Roosevelt lot polakkene forstå at dersom man kunne oppnå en bedre atmosfære og et mindre anspent forhold mellom polakkene og Stalin, ville Roosevelt selv forsøke å påvirke Stalin slik at han overlot Lwow og oljefeltene ved Drohobycz til Polen.⁹⁹

Etter sterkt press fra Churchill reiste den polske statsministeren til Moskva i begynnelsen av august 1944. I samtalene han hadde med Stalin ble det fort klart at Stalin ikke ville gi avkall på de områder i det østlige Polen som russerne hadde sikret seg høsten 1939. Stalin kom også med en rekke andre krav som både var krenkende og umulige for den polske statsminister å godta. Det skulle dannes en ny polsk regjering hvor også kommunistene kom med, landets president skulle avsettes, den militære øverstkommanderende skulle skiftes ut, polakkene skulle

trekke tilbake beskyldningene om at det var russerne som hadde begått drapene i Katyn og det ble reist krav om at flere ministre og generaler som var lojale mot London-regjeringen skulle skiftes ut. Statsminister Mikolajczyk vendte desillusjonert tilbake til London.

I London presset også Churchill på, slik at den polske regjeringen til sist bøyde av og skiftet ut den militære øverstkommanderende, general Sosnkowski, en innbitt skeptiker og motstander av Stalin og hans regime. I oktober fløy Churchill selv til Moskva for å samtale med Stalin. Den polske statsministeren ble etter en tid bedt om å komme etter. Han hadde fått sin regjering til å strekke seg langt, og var blant annet villig til å være med på å omdanne regjeringen slik at kommunistene skulle få en relativt stor plass. Polakkene var imidlertid ikke villige til å gi avkall på Lwow og oljefeltene i Galicja, og heller ikke på byen Wilno. Stalin var steil hva fastsettelse av østgrensen angikk. Det ble opplyst at Roosevelt og Churchill allerede under Teheran-konferansen hadde akseptert at Lwow og oljefeltene ble overtatt av Sovjet. Dette kom som et slag for den polske statsministeren, og han bad om et særskilt møte med Churchill. Det ble et dramatisk møte hvor begge statsministre tidvis mistet besinnelsen. Etter en rekke gjensidige beskyldninger, og hvor Mikolajczyk minte Churchill om britenes tidligere løfter til Polen, ropte Churchill i opphisselse at polakkene ønsket å starte en tredje verdenskrig.¹⁰⁰

You' re a callous people who want to wreck Europe. I shall leave you to your own troubles. You have only your miserable, petty, selfish interests in mind.

Churchill truet videre med å trekke tilbake den britiske anerkjennelse av den polske eksilregjeringen, og han la til at Mikolajczyk hørte hjemme på et sinnsykehus. Mikolajczyk svarte at britene burde gi sin tillatelse til at han ble sluppet i fallskjerm over Polen, slik at han i det minste kunne forlate dette liv i kamp sammen med hjemmehærens soldater:

I prefer to die fighting for the independence of my country, rather to be hanged later by the Russians in full view of your British ambassador.

Churchill marsjerte ut av møterommet. Begge statsministrene hadde øynene fulle av tårer. Etter en stund vendte Churchill tilbake og la armen rundt skulderen til Mikolajczyk, men de visste begge at slaget var tapt.

Milolajczyk sendte et nytt brev til Roosevelt med en bønn om hjelp og støtte, men fikk kun et ullent og uforpliktende svar.

Churchill fikk under sitt opphold i Moskva treffe den såkalte Lublin-komiteén, en slags polsk kommunistisk regjering som Stalin hadde etablert. Churchill skriver at det var tydelig at komiteen var en lydige brikke i Stalins spill. Medlemmene hadde innøvd og lært sine roller så grundig at selv deres oppdragsgivere øyensynlig hadde følelse av at de overdrev. Churchill forteller som eksempel at Lublin-komiteéns leder, Bierut, fremsa følgende godt innstuderte replikk: *"Vi er her for på Polens vegne å kreve at Lwow skal tilhøre Russland. Det er det polske folks vilje"*. Da dette ble oversatt fra polsk til russisk og engelsk, hadde det glimtet i øynene til Stalin som om han ville si: *"Vi er ikke så verst som skolemestre her i Sovjet, hva!"*¹⁰¹

I februar 1945 møttes de tre store, Stalin, Roosevelt og Churchill på Jalta på Krim. Her ble den tidligere avtale om Polens østgrense bekreftet. Stalin fikk det som han ville.

Roosevelt skal i interne amerikanske drøftelser ha fremholdt at han fremdeles hadde samme synspunkt som i Teheran: at det var ønskelig at den søndre del av den såkalte Curzon-linjen skulle trekkes slik at byen Lwow, og i det minste en del av oljefeltene, ble liggende på polsk territorium. Til dette svarte Rooseveltts rådgiver, James F. Byrnes, at Churchill under en debatt i Underhuset skulle ha gitt sin støtte til Curzon-linjen, inkludert Sovjets krav på Lwow.¹⁰²

Polenspørsmålet kom opp i plenumsmøte mellom de tre store 8. februar. Denne dagen var Roosevelt ordstyrer. Han minnet om sine uttalelser i Teheran, hvor han blant annet hadde erklært at han trodde det amerikanske folk ville være villige til å anerkjenne Curzon-linjen som Polens østgrense. Nå henstilte han imidlertid til Stalin om at dersom Sovjet ville tenke på å overlate Lwow og oljefeltene til Polen, ville dette ha en heldig virkning på den amerikanske opinion.

Den amerikanske utenriksminister Edward R. Stettinius Jr, som var tilstede i møtet, forteller i sin memoarbok at Roosevelt bare pekte på denne mulighet, han forlangte det ikke.¹⁰³

Også Churchill tok ordet og meddelte at britene ville støtte Curzon-linjen. Selv hadde Churchill forutsatt at Lwow skulle overlates til Sovjet, men var i sitt hjemland blitt sterkt kritisert for dette. Han betraktet Curzon-linjen som en rettferdig grense, sett på bakgrunn av Sovjets byrder under krigen. Churchill avsluttet med å antyde at dersom det mektige Sovjet ville tillate seg den gest å overlate Lwow til det mye svakere Polen, ville en slik storslått handling bli beundret i hele verden.¹⁰⁴

Stalin var imidlertid ikke til å rokke. 11. februar 1945 ble forhandlingene på Jalta avsluttet, rapporten ble oppsatt, og kunngjort. Om oljedistriktene i Polens sydøstre hjørne, og byen Lwow, het det:

*....De tre regjeringssjefer anser det for riktig at Polens østgrense kommer til å følge Curzon-linjen med fem til åtte kilometers avvikelser i Polens favør i enkelte områder.*¹⁰⁵

At dette medførte at 179.460 km² av det Polen, som hadde fått sin frihet etter første verdenskrig, ville bli overgitt til Sovjet, ble lite påaktet. Arealet tilsvarer noe mer enn hele det sydlige Norge, et godt stykke inn i Sør-Trøndelag fylke.

Da avtaleteksten etterhvert ble kjent blant de polske soldater, flygere og sjømenn skapte den først forskrekkelse, siden mye bitterhet og sorg. Mange hadde sine hjem og familier i områdene som ble overlatt til Stalin.

Den polske No 300 Skvadronen, som hadde kjempet i Det britiske flyvåpen (RAF) siden sommeren 1940, fikk meldingen om Jalta-avtalen på sin base i Faldingworth i England 13. februar 1945. Samme dag fikk skvadronen ordre om å angripe Dresden som et ledd i de alliertes støtte til den fremrykkende Røde Armé.

Enkelte hadde lyst til å nekte, men No 300 Skvadronen adlød ordren. Et alvorlig brev fra den polske president Raczkiewicz overtalte de motvillige på en stillferdig måte. Presidenten minnet om at dersom de ikke adlød ordre, ville alle oppofrelser og tap bli til fänytted. De måtte ikke i krigens siste fase vise mangel

på disiplin. Natten til 14. februar tok de av og fullførte sitt oppdrag. Ikke alle vendte tilbake. De gav sine liv i en operasjon hvor de støttet okkupanten av sitt eget fedreland. Jan Novak som hadde gjort flere turer som kurer mellom AK i Polen og den polske eksilregjeringen i London, snakket denne kvelden med flere av de polske flybesetningene som var beordret til å støtte russerne. Han beskriver sjokket de alle følte. De hadde mistet så mange av sine kolleger, og nå skulle det vise seg at alt hadde vært forgjeves. Jan Novak, som selv hadde opplevd Warszawa-oppstanden og at den russiske hjelp uteble, sier at de polske piloters gjennomføring av oppdraget denne natten trolig må være den største heltegjerning som noen polakk utførte under krigen.

Mens Jalta-konferansen pågikk, hadde det blitt uttrykt ønske om at representanter fra det okkuperte Polen, blant annet lederne fra de polske motstandsbevegelsene, skulle bli hentet til Jalta. Etter noen dager opplyste russerne at det ikke hadde vært mulig å finne frem til dem. Bare noen uker der etter, i mars 1945, ble 16 av de polske topp lederne i den polske motstandsbevegelsen invitert til et møte i hovedkvarteret til den russiske marskalk Zhukov. De ble før avreisen garantert fritt leide. Blant dem var sjefen for den polske hjemmehæren, general Okulicki og representanten i hjemmehærens ledelse fra den polske eksilregjeringen i London. Møtet var kommet istand ved at britene hadde formidlet kontakten, og også gitt russerne navnene i den polske delegasjonen. Etter at delegasjonen var dratt til det russiske hovedkvarteret, opphørte all tilbakerapportering fra den. Det viste seg senere at de alle var blitt arrestert, og i dypeste hemmelighet ført til Moskva. Her ble de holdt fengslet for senere på året å bli stilt for en sovjetisk domstol anklaget for samarbeid med tyskerne. Rettsaken tok til 16. juni 1945, sam-

*The Yalta Declaration was not an act of Western statesmanship but a Western surrender to Stalin's peremptory demands. Stalin obtained satisfaction at the expence of Poland, Britain's faithful Ally.*¹⁰⁶

(Edward Raczyński, 1986)

me dag som Stalin holdt festbankett i Kreml for den nye polske marionettregjeringen som var etablert i Moskva under medvirking av den amerikanske og britiske regjering.

Galicja blir delt

For befolkningen i Lwow og Galicja skulle den russiske makt-overtakelse bli merkbar. Allerede under den russiske okkupasjonen, fra høsten 1939 til det tyske angrepet på Sovjet i juni 1941, var 1,5 millioner polakker i Galicja og Hvite-Russland deportert til de østlige områder i Sovjet. Ved tyskernes angrep i 1941 ble polakker, jøder og ukrainere igjen utsatt for overgrep og henrettelser, men nå fra tyskerne, og nå gikk deportasjonsrutene vestover. Ofte endte de i konsentrasjonsleirenes gasskamre. Ved den nye russiske okkupasjonen fra 1944 forekom det igjen deportasjoner til Sibir, men nå kunne også polakker, som ønsket det, i en viss utstrekning flytte vestover og inn i Polen. Mange polakker håpet på en bedre tilværelse i det nye Polen og forlot hjem og jord, og dro vestover. Mange av polakkerne i Lwow dro til den tidligere tyske byen Breslau. Den var nå innlemmet i det nye Polen og hadde fått navnet Wroclaw.

Den tysk-sovjetiske deling av Polen i 1939



Polen etter 1945



Det var ikke bare de polske beboerne i Lwow som ble flyttet til Wroclaw. Ettersom russerne og de polske kommunistiske styresmakter stod på god fot med hverandre, tillot russerne at også mange av de polske kultur- og kunstsakene i Lwow ble overført til Wroclaw. Wroclaws nasjonalmuseum har en stor samling verdifull europeisk billedkunst, polsk håndverkskunst, keramikk, glass, metallkunst og tekstilkunst fra det tidligere muséet i Lwow.

Det mest iøynefallende kunstverk er det 15 meter høye og 114 meter lange maleriet som henger langs veggene i den sylindrerformede bygning "Rotunda Panorama Racławicka". Maleriet fremstiller med stor detaljrikdom det berømte slaget ved Racławice i 1794, hvor en polsk bondehær, under ledelse av nasjonalhelten Tadeusz Kosciuszko slo en russisk hær. Det enorme maleriet ble malt av de polske kunstnerne Jan Styka og Wojcieck Kossak i 1894 til hundreårsdagen for slaget. Bildet ble betraktet som en av Polens store severdigheter og var plassert i Lwow fra 1894 til det ble overført til Wroclaw etter den andre verdenskrigen.¹⁰⁷ Det var imidlertid først i 1985 at det igjen ble mulig å vise det frem for publikum. Det er nå en av Wroclaws største severdigheter.

Det var med stor sorg den polske befolkningen forlot Lwow. Deportasjonen ble opplevd som en stor psykisk påkjenning. Hus og hjem, åker og eng, kirker og kirkegårder, som så mange polske generasjoner hadde vært knyttet til, måtte forlates for å bli innlemmet i det kommunistiske Sovjet. Kristi Himmelfartsdag 1946 ble den siste pontifikalmesse holdt i den katolske katedralen i Lwow. De tilstedeværende følte de var vitne til at lokket ble lagt over en viktig epoke av Polens historie.¹⁰⁸

Endring av Polens østgrense skulle også etter frigjøringen få konsekvenser for polakker som oppholdt seg i Vest, enten som deltakere i de frie polske styrker, eller som krigsfanger etter at de hadde vært i tysk tjeneste som tvangsarbeidere eller soldater. Ved Jalta-konferansen i februar 1944 ble det avtalt at alle sovjetiske borgere, som ble befridd av de allierte arméer, skulle overlates sovjetiske myndigheter.

På slutten av krigen, og i månedene etter den tyske kapitulasjonen, oppstod det strid mellom de allierte og Sovjet om fortolkningen av avtalen. De allierte, som var blitt klar over skjebnen til fanger som var sendt tilbake til Sovjet, tolket avtalen slik at borgere i de områder som ikke hadde hørt til Sovjet før høsten 1939, skulle stilles fritt om de ville reise tilbake til sitt hjemsted eller ikke. Flere polakker fra Lwow og Galicja ble på denne måten reddet fra å havne i sovjetiske fangeleirer, mens ukrainere fra de samme områdene, ble tvangssendt tilbake.¹⁰⁹

Også i vårt land utspilte det seg mange tragiske scener under utskillelsen av de som skulle sendes til Sovjet. Også her var det mange som begikk selvmord. I leiren ved Rygge var det i slutten av mai 1945 ialt 350 ukrainere. Av disse var det færre enn 40 som var villige til å la seg transportere til Sovjet. I slutten av juni ble 50 av de mest gjenstridige ukrainere tatt ved overrumpling en natt og tvangssendt ut av landet. Norske hjemmestyrker deltok i aksjonen sammen med amerikanske soldater. En del av dem som ble grepet denne natten ble hysteriske og satte seg til motverge. De ble overmannet og gitt beroligende sprøyter. Neste dag, da resten skulle sendes, gikk det roligere for seg. Det store antall amerikanske soldater, og at "det var amerikanerne som stod for reisen", skal ha hatt en dempende virkning.¹¹⁰ Menneskelige tragedier utspant seg også i andre fangeleirer på norsk jord, bl a i Bakkebøleiren ved Egersund hvor flere tusen polske fanger var internert sommeren og høsten 1945.

I 1947 ble rundt 750.000 ukrainere fra Galicja, både fra den polske og fra den sovjetiske delen, tvangsflyttet til de nordlige områdene i Polen eller til den sovjetiske enklaven Kaliningrad hvor de ble undertrykt, både språklig og kulturelt, helt til omveltningene i 1990.¹¹¹

De polske oljeførende områdene i Galicja var ved den nye grensen etter 1945 sterkt beskåret. Polens nye grenser i vest var blitt fastlagt ved de tre stores møte, nå Stalin, Truman og Attlee, i Potsdam 2. august 1945. 16. august samme år ble grensen i øst mellom Sovjet og Polen fastlagt i en egen vennskapsavtale som ble undertegnet i Moskva. Ved grensereguleringene mistet Po-

WSPÓŁCZESNE URZĄDZENIE WIERTNICZE



PIERWSZY DZIEŃ OBIEGU FDC – MIN. ŁĄCZNOŚCI

len i øst 179.460 km², mens landet på Tysklands bekostning fikk 102.555 km² i vest. Storparten av den tidligere oljeprovinsen i Galicja ble inkorporert i Sovjetunionen.

I 1951 ble grensen mellom Polen og Sovjet gjennom Galicja igjen justert. Etter ønske fra russerne fikk Polen tilbake noen av områdene i sydøst, mot at russerne lenger nord ved Sokal fikk kontroll over det de trodde var rike kullminer. For polakkene var dette et dårlig bytte, trolig mer etter diktat enn etter forhandlinger.¹¹²

Etter omveltningene i Øst-Europa har det fra de mest ytterliggående ukrainske nasjonalister blitt reist krav om at de østligste områdene av polsk Galicja må bli innlemmet i Ukraina.

Folkerepublikken Polen¹¹³

Det nye styret i Polen, som danset etter Stalins pipe fullt og helt, så det som sitt fremste mål å gjøre Polen til en kommunistisk stat. De frie valgene som skulle avholdes snarest mulig etter freden, slik det var avtalt mellom de tre store, ble utsatt etter påtrykk fra Stalin. I mellomtiden satte det russiske, og det russiskkontrollerte polske hemmelige politi, igang massearrestasjoner av ledende polakker.

Alle landeiendommer på mer enn 50 hektar ble nasjonalisert, likeså alle industrivirksomheter med mer enn 50 arbeidere. I november 1946 kom loven som gav myndighetene "hjemmel" til å pågripe og fengsle nærmest etter forgodtbefinnende. Loven omhandlet forbrytelser som ble ansett "som særlig foruroligende under statens gjenoppbygging". Det var straffbart å forhåne eller tale nedsettende om den polske stats forfatning, å begå handlinger i fascistisk ånd, å slutte avtaler med fascistiske hensikter og å være medlem av fascistiske grupper. Straffen var

oftest fengsel opp til 10 år, men også dødsstraff kunne idømmes.¹¹⁴ Hundretusener av polakker ble i årene etter 1945 deportert til Sibir eller til de østlige områder i Sovjet. Så sent som i 1985 ble det anslått at 3,8 mill polakker fortsatt befant seg innenfor Sovjetunionens grenser, enten som fanger eller som mindreverdige borgere i det såkalte sovjetiske paradiset.¹¹⁵

I det kommunistiske Polen var det i mer enn 40 år strengt forbudt å skrive om Lwow. Byen måtte ikke nevnes hverken i noveller, memoarlitteratur eller i fjernsynsprogrammer. I en fjernsynsserie som var basert på en velkjent novelle av forfatteren Wladyslaw Lozinski, måtte således stedsnavnet Lwow byttes ut med et nytt - Tarnow, før TV-serien kunne bli sendt.¹¹⁶

Det var også farlig å skrive om oljeindustrien. Opplysninger om den ble betraktet som statshemmeligheter. Det var følgelig forbundet med streng straff å skildre noe derfra.

Under slike forhold skulle Polens oljeindustri måtte innordne seg i en vanskelig gjenoppbyggingsperiode. Etter sovjetisk diktat ble oljeindustrien i den gjenværende polske del av Galicja nasjonalisert. Før utbruddet av den andre verdenskrigen hadde oljeindustrien hovedsakelig vært på private hender, etter 1945 ble den ledet av regjeringsstyrte organer.

22. juli 1944 var den såkalte *Komité for nasjonens frigjøring* etablert som en slags polsk regjering. Komiteen bestod av kommunister og var fullstendig under Stalins kontroll. Den tok opphold i den befrie byen Lublin, og fikk derav sitt navn - *Lublin-komiteen*, eller *Lublin-regjeringen*. Innen 1944 var omme, hadde Lublin-regjeringen etablert et eget statlig oljeforvaltningskontor. Dette skulle nå komme til å stå i spissen for all polsk oljeforvaltning. Hovedorganisasjonen for polsk olje- og gassindustri lå fra 1945 til 1956 i Krakow. Da ble distribusjon og transport skilt ut, mens ledelsen av olje- og gassvirksomheten ble lagt til Warszawa, tidvis under to departementer på samme tid. Olje- og gassvirksomheten ble ledet av hver sine organisasjoner, som i 1977 ble slått sammen til *POLSKIE GORNICTWO NAFTOWE I GAZOWNICTWO (PGNIG)*, med den engelske benevnelse *Polish Oil and Gas Company (POAC)*.

PGNIG fører i 1993 kontroll med 22 selskaper, bl a to geofysiske firma med sete i Torun og Krakow, fem leteselskaper i Jaslo, Krakow, Pila, Wolomin og Zielona Gora, tre produksjonsselskaper i Sanok, Krosno og Zielona Gora og flere gassdistribusjonsselskaper med aktivitet og hovedkvarterer fordelt over hele Polen. PGNIG har i 1993 ca 42.500 ansatte. Under PGNIG sorterer BIURO GEOLOGICZNE (GEONAFTA), også det i Warszawa. Dette selskapet står for forvaltningen av den polske oljevirkksomheten; leting og utvinning, på polsk landområde. GEONAFTA står blant annet for utlysing av blokker og tildeling av konsesjoner. Første konsesjonsrunde ble utlyst i 1991, og andrerunde ble lyst ut i oktober 1993, med søknadsfrist til 12. april 1994.

De olje- og gassførende områdene i Polen fordeler seg over tre hovedområder på tilsammen 258.000 km² - 82.5% av Polens totale landareal. I disse tre petroleumsprovinsene var det frem til 1991 funnet 84 oljefelt og 174 gassfelt. Feltene er imidlertid ofte små eller av middels størrelse. Et av de største gassfeltene er Bogdaj Uciechow som ble oppdaget i 1964. Med sine utvinnbare reserver på 16 mrd m³ er det et av Polens største.

I følge de siste estimer (1993) av prospektive ressurser, finnes 107 mill tonn olje og 654 mrd m³ gass, hertil 10,7 mrd m³ assosiert gass.¹¹⁷

Polen har også sin offshore virksomhet, og har siden letingen begynte i 1970-årene funnet tre oljefelt og tre gassfelt. Letingen offshore ble innledet med geofysiske undersøkelser utført av det polske geofysiske selskap i Torun. Det største offshorefeltet er anslått til å inneholde ca 10 millioner tonn olje. Virksomheten offshore drives av *PETROBALTIC*, et selskap som etter initiativ fra Polen, opprinnelig var stiftet, styrt og eiet av Polen, Sovjet og Øst-Tyskland i fellesskap. Selskapet er nå rent polsk og har sitt hovedkvarter i Gdansk. Produksjonen foregår i 1993 med en oppjekkbar plattform på et dyp av 80 meter. Daglig produksjon er ca 200 tonn olje.¹¹⁸

I løpet av den andre verdenskrigen ble den polske oljeindustrien fullstendig ødelagt. Storparten av de oljeførende områdene i det tidligere Galicja kom til å bli innlemmet i Sovjet,

bare de mindre rike oljeområdene i Vest-Galicja, eller det som polakkene kaller Podkarpacie-regionen, kunne utnyttes, men feltene begynte snart å tømmes.¹¹⁹

Allerede i mai 1945 ble alt lete- og produksjonsutstyr ved oljefeltene i Romania som hadde tilhørt amerikanske oljeselskaper, etter ordre fra den sovjetiske regjering røvet derfra og ført til Sovjet. Representanter fra de amerikanske oljeselskapene ble likeledes etter ordre fra Moskva nektet innreise-tillatelse til Romania.¹²⁰ Hvorvidt også den polske oljeindustrien nøt godt av dette kommunistiske røveriet, er ikke kjent.

I den første tiden etter krigen ble den polske olje- og gassproduksjonen konsentrert om områdene ved Sanok og Krosno i Polens gamle oljeområde, ved foten av Karpatfjellene, og i Zielona Gora i det vestlige Polen. Denne byen var før krigen tysk og het Grünberg. Produksjonen i det tidligere området ved Karpatene gikk raskt nedover, og var i 1990 ikke mer enn 55.000 tonn olje.

I 1961 ble det gjort oljefunn i den vestre del av Polen, tidligere tysk område ved Rybaki nær Krosno Odrzanskie, tidligere Crossen. Polens første gassfelt, Bogdaj Uciechow, ble funnet i 1964. I 1972 ble det funnet olje i det nordvestre Polen, nær Szczecin (Stettin); i 1979 ble det gjort oljefunn i Wysoka Kamienska og senere fulgte flere mindre funn: som Dasweno / Karlino, Blotno, Buk, Gaj, Czerwinsk, Kije m fl. Utover i 1980-årene fortsatte polakkene å gjøre mindre funn, bl a ved Leba, Zarnowiec og Bialogora ved Østersjøkysten. Det ble også gjort oljefunn i det sentrale Polen, bl a Lublin-området sørøst for Warszawa. I 1989 ble det funnet et forholdsvis stort reservoar ved Gorzyca, nordøst for Szczecin (Stettin). Det antas å inneholde rundt 1,5 millioner tonn olje.¹²¹

Ettersom den polske oljevirkksomheten ble omfattet av kommuniststatens hemmelighetsbestemmelser, var det ikke mange opplysninger som nådde til Vesten i de første etterkrigsårene. I 1968 kunne den autoritative amerikanske *International Petroleum Encyclopedia* berette at de foreliggende opplysninger fra Polen fortsatt var heller *sketchy*, men at opplysninger som var

kommet ut, tydet på at letevirksomheten gjennom de siste årene hadde vært *fairly successful*.

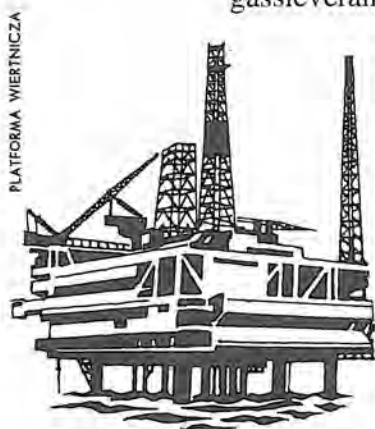
Den polske oljeindustrien hadde sine problemer. Det var mangel på ingeniører til borevirksomheten, og mye av utstyret var lite høvelig eller gammeldags.¹²² Noen år senere, i 1972, kunne samme verket opplyse at russiske ingeniører samarbeidet med polske oljeletere, men at de så langt bare hadde gjort mindre funn. Det er interessant å merke seg den amerikanske formulering om hvorledes oljefeltene i den østlige delen av Galicja kom under Sovjets kontroll: *Poland lost many of its old Carpathian fields after World War II by Russian annexation of territory*. Det nevnes ikke at dette skjedde etter avtale med USA og Storbritannia.

I 1985 fortalte oppslagsverket at det i Polen var gjort mer enn et dusin nye gassfunn ved hjelp av sovjetiske ingeniører. Det ble også berettet at arbeidet på gassrørledningen fra Kobryn i Sovjet og til Warszawa var igangsatt. Sovjet skulle gjennom denne ifølge gassavtalen fra 1983, levere Polen 10 mrd Sm³ pr år. Avhengigheten og båndene mellom Sovjet og Polen ble ved dette bare fastere.

En planlagt gassrørledning fra Russland gjennom Polen til Tyskland ble forøvrig et hett tema i den polske valgkampen høsten 1993. Det ble fryktet at en slik rørledning kunne undergrave landets sikkerhet og uavhengighet, og at den ville hindre at landet skulle få mulighet til å knytte seg til vest-europeiske gassleveranser.¹²³

I slutten av august 1993 besøkte Russlands president, Boris Jeltsin, Polen, blant annet for å undertegne avtalen om gassrørledningen. Under besøket uttalte Jeltsin at han ikke hadde noe mot at Polen ble medlem av NATO.

Vel hjemme i Moskva sendte Jeltsin brev til statslederne i Vest; USA, Frankrike, Tyskland og Storbritannia, der han advarte Vesten mot å oppta nye medlemmer i NATO. Russernes uforutsigbarhet fornektet seg ikke.



PIERWSZY DZIEŃ OBIEGU FDC – MIN. ŁĄCZNOŚCI

Jeltsin uttalte under besøket i Warszawa at tiden da polske ledere reiste til Moskva for råd, og da russiske politikere reiste til Warszawa med instruksjoner, nå skulle være over.¹²⁴

Mange polakker stiller seg fortsatt skeptiske til sin store, og tidligere så mektige, nabo i øst.

Frihetsklukkene ringer

Etter at den polske frigjøringsbevegelsen *Solidaritet* gjennom en årrekke hadde arbeidet for å frigjøre landet fra det kommunistiske diktatur og vanstyre, kunne målet endelig øynes på slutten av 1980-tallet. Den kommunistiske kjempe som hadde knuget Øst-Europa gjennom flere mannsaldre, begynte å vakle. I 1983 ga vårt land sitt bidrag til frigjøringsprosessen ved å tildele Solidaritets-lederen Lech Walesa Nobels fredspris.

I 1989 ble de første frie valg på mer enn 50 år avviklet i Polen og det ble det klart at polakkene hadde fått nok av sovjetisk kontrollert kommunistisk styre. Året etter ble det også avholdt valg på president. 22. desember 1990 ble Lech Walesa innsatt som landets demokratisk valgte president. Polsk standhaftighet illustreres ved at den polske presidenten ved eksilregjeringen i London kom til Warszawa for å overrekke Lech Walesa de nasjonale regaler som siden 1939 hadde vært i utlendighet. En polsk eksilpresident og en polsk eksilregjering hadde i alle år etter 1945 arbeidet fra London for at denne dagen, da fedrelandets regaler kunne bringes tilbake til et fritt, selvstendig og demokratisk Polen, skulle komme. Ved en seremoni i kongeslottet i Warszawa nedla eksilpresidenten sitt embete, og overlot Lech Walesa rikssegl, originalutgaven av grunnloven, ordensinsigniene og presidentflagget. Minnene fra London-regjeringen er plassert i en egen sal i Kongeslottet i Warszawa. På presidentens skrivebord står et foto fra krigsårene. Det viser den polske president Racziewicz sammen med vår egen kong Haakon VII, begge i landflyktighet i Storbritannia.

Statsministeren i den nye regjeringen ble innsatt 4. januar 1991. Han gav da et kort og konsist løfte: *Polen skal bli et normalt land.*

Fra den norske regjeringen ble det i juni 1990 sendt ut en meddelelse om at Polen var det tidligere øst-europeiske land som ville få Norges spesielle oppmerksomhet. Det var bedre å ha en god og nær venn, enn mange som bare var gode, het det seg. Polen er et land som fortjener å komme i en særstilling, ble det tilføyd fra statsministerens stab.¹²⁵ Utviklingen i det tidligere Sovjet førte imidlertid til at det var mot Russland, og lederne der, regjeringen rettet sin oppmerksomhet.

Polens frigjøring og løsrivelse fra Sovjets kontroll og undertrykkelse, skapte nye vilkår for Polens oljeindustri. Den første avtale med et vestlig oljeselskap ble inngått allerede i 1989 med *Amoco Production Co.* Det hadde allerede i 1970- og 1980-årene vært enkelte møter mellom AMOCO og de polske oljemyndighetene, uten at det den gang hadde ført til noe direkte samarbeid. Også med det franske ELF ble det på den tiden foretatt sonderinger.

Amoco skulle sammen med GEONAFITA utføre en studie av geologiske og geofysiske data som skulle dekke et areal på 127.000 km² fra nordvestkysten til sydøstre hjørne av Polen. Studien skulle gjennomføres i løpet av 12 måneder.¹²⁶

Etter dette skjedde samarbeidet mot vest med en rivende utvikling. 32 blokker ble åpnet for utenlandske selskaper med søknadsfrist til 15. januar 1991. I samarbeid med GEONAFITA og Robertson Group ble det fremskaffet en landsomfattende datapakke som også inkluderte geokjemiske data, geologiske og geofysiske kart samt tekniske beskrivelser av de allerede kjente reservoarene.

Polens oljeindustri forsøker nå å vende seg vestover, både hva angår samarbeid om utvinning og produksjon, og for å få innpass på de vestlige markeder for utstyr til oljeindustrien. Landet har lang erfaring med produksjon av utstyr til oljevirk-somheten og har store fabrikker. De mest fremtredende er firmaet *GLINIK* i Gorlice med ca 5500 ansatte (1993) og firmaet *NAFTOMET* i Krosno med ca 1000 ansatte. GLINIK ble etablert allerede i 1883, mens NAFTOMET ble til i 1920 i den ekspansive perioden etter Polens frigjøring. Begge selskapene har hatt store leveranser over hele verden, og strever nå med å

omstille seg både til vestlige standarder og til de administrative omstillinger som hele den polske tungindustri må gjennom.

Polen får fortsatt (høsten 1993) storparten av sin olje og gass fra det tidligere Sovjetunionen. I 1992 ble det gjennom "*Vennskapsrørledningen*" importert 7 millioner tonn olje. Fra landene ved den Persiske Gulf, Storbritannia og Norge ble det importert 6 millioner tonn olje. 70% av Polens gassbehov (6 mrd. m³), kom fra Russland, mens de resterende 30% skrev seg fra egen produksjon og import fra Tyskland.

Gjennom de siste årene er mottaksanleggene i Gdansk utvidet slik at Polen gjennom disse om nødvendig kan importere all olje landet har behov for. Avhengigheten av Russland er dermed ikke så stor som mange har fryktet. Den nye gassrørledningen over polsk jord fra Russland til Tyskland vil forsyne Polen med 14 mrd. m³ gass pr år, noe som antas å ville dekke landets behov i det minste i 10 år inn i fremtiden.¹²⁷

Etterord

Da det i slutten av 1960-årene ble klart at vårt land ville bli en oljeproduserende nasjon, gav Industridepartementet Jens Evensen i oppdrag å utarbeide en betenkning om sentrale spørsmål som ville oppstå i forbindelse med oljeproduksjon fra norsk kontinentalsokkel. På den tiden var ikke forholdene mellom Øst og Vest slik at det var høvelig å studere de østlige staters praksis hva angikk konsesjonsdokumenter og petroleumsavtaler. Polen, som det kom under Sovjets kontroll, både hadde vært tidlig ute og ligget langt fremme såvel med konsesjons- som arbeidervernlovgivning, ble ikke omtalt i Jens Evensens betenkning i det hele.¹²⁸

Det skulle bli en oljeingeniør av polsk opphav som skulle bli Norges første professor innenfor faget petroleumsteknologi (dypboringsteknologi). I 1973 svarte Zbigniew Stanislaw Wyszynski på en annonse der Norges Tekniske Høyskole (NTH) søkte etter petroleumseksperter som skulle stå for oppbyggingen av høyskolens petroleumsundervisning. Wyszynski ble antatt og utnevnt til professor.¹²⁹



Wyszynskis bakgrunn og livsløp er knyttet til Polens oljehistorie og Polens skjebne. En av hans forfedre skal ha blitt deportert av russerne til Sibir, en bror av hans bestefar arbeidet som ingeniør ved oljefeltene i Baku; og faren som også arbeidet innenfor Polens oljeindustri, var medlem av den polske nasjonalforsamlingen og direktør i oljeselskapet "*Malopolska*".

Zbigniew Stanislaw ble født i 1916 i Krakow, men hadde sin oppvekst i oljebyen Boryslaw. Det var derfor naturlig at han valgte å gå i farens fotspor, og begynte 18 år gammel på bergverksakademiet i Krakow. Da tyskerne og russerne angrep hadde han skoleferie og oppholdt seg i Boryslaw. Han prøvde å nå fram til sin militære avdeling, men den tyske framrykking hindret ham i dette. Som så mange andre offiserer fikk han oppleve hvordan det polske forsvaret brøt sammen. Han kom seg over grensen til Ungarn. Via Jugoslavia og Italia nådde han frem til de polske styrkene som var under oppsetning i Frankrike. Våren 1940 skulle han på nytt stå overfor tyskerne som nå stormet frem gjennom Frankrike. Igjen fikk han oppleve nederlaget, og

ble sammen med andre polske soldater evakuert til Storbritannia hvor han fikk plass i den polske hæren som ble etablert i Skottland.

Den polske eksilregjeringen i London arbeidet målbevisst for at de mange landflyktige polakker så langt det var mulig også skulle gis mulighet til en sivil utdannelse, slik at de, når Polen igjen var blitt fritt, kunne være med på å gjenreise landets næringsliv. Wyszynski ble derfor frigitt fra militærtjenesten, og fikk anledning til å fullføre sine ingeniørstudier ved St. Andrew University i Birmingham. Men under invasjonen på kontinentet i 1944 og 1945 var Wyszynski igjen i aktiv tjeneste, nå som ingeniøroffiser i den polske divisjonen som kjempet seg frem gjennom Frankrike, Belgia, Nederland og Tyskland.

Etter Tysklands kapitulasjon i mai 1945, og de polske styrkenes demobilisering i 1947, valgte Wyszynski å bli i Vesten. Store deler av det Polen som han stammet fra, blant annet byen Boryslaw, hvor han hadde hatt sine guttedager, var overgitt til bolsjevikrusserne. I resten av Polen hersket polske kommunister og sovjetrusserne med et skrekke regime som varslet dårlig for fremtiden.

Wyszynski arbeidet først med boring etter grunnvann, deretter innen oljeleting. Han hadde oppdrag i Helles, Ghana, Trinidad, og deretter ble det USA, hvor han også fikk nytt statsborgerskap. Han etablerte sitt eget konsulentfirma, og hadde blant annet oppdrag i Canada, Alaska, Malta, Indonesia og Libya. I Hellas og på Malta var han rådgiver for FN.

Fra 1973 til han i 1986 gikk av for pensjonsalderen, var han professor ved NTH og hadde en viktig rolle i oppbyggingen av undervisningen ved Institutt for petroleumsteknologi og anvendt geofysikk ved NTH. Etter at han ble pensjonist, ble han fortsatt boende i Trondheim, og holdt en nær kontakt med instituttet og NTH til han døde i 1992.¹³⁰

Wyszynski var nært knyttet til sitt fødeland. Ved høytidelige anledninger bar han sin polske bergmannsdrakt, en drakt han hadde oppnådd retten til å bære ved sine studier ved bergmannslinjen i Krakow før krigen.

Wyszynski var av samme familie som kardinal Stefan Wyszyński, den polske kirkes primas fra 1948 til 1982. Kardinalen var en skarp kritiker av det kommunistiske styret i Polen, og fikk unngjelde for det. Han ble fengslet og satt i forvaring i årene 1953 til 1956.

Nå er Polen et fritt land. Sensur og vilkårlige fengslinger er avskaffet. Demokratiet har begynt å fungere. Ved valget i september 1993 ble Den demokratiske venstre alliansen (SLD), som har røtter tilbake til Polens kommunistparti, Sejmens største parti. Partiets formann, Aleksander Kwasniewski, ble formann i Sejmens konstitusjonskomite. Under debatten om den nye regjeringens tiltredelseserklæring, uttalte han fra Sejmens talerstol undskyldning til alle dem *"som hadde blitt uriktig og skamfullt behandlet av styresmaktene og systemet som hadde makten før 1989"*.¹³¹

Vestlige kapital- og industriinteresser kastet straks etter omveltningene i 1989 sine øyne på landet. I mai 1991 uttalte direktøren for PGNIG til Financial Times at ikke mindre enn 50



*Generalsekretær i SITPNIG,
Jacek Sozynski, med foreningens fane*

oljeselskaper hadde vist sin interesse for de utlyste oljeblokkene. Det var imidlertid innenfor området gass at han ventet størst utvikling i tiden fremover.

Også innenfor raffineringsindustrien var det ønske om bistand og samarbeid med selskaper fra vest. Her kunne en noe mer skuffet direktør fortelle at mer enn 70 representanter fra vestlige selskaper hadde vært på besøk, men at ingen så langt (mai 1991) hadde vært beredt til å gjøre investeringer.¹³²

Også i vårt land har interessen for samarbeid med Polen innenfor områdene olje og gass meldt seg. STATOIL var tidlig ute og åpnet i januar 1992 kontor i Warszawa, men allerede i 1990 hadde STATOIL etablert et godt samarbeidsforhold med raffineriet i Gdansk. I juli 1993 åpnet STATOIL sin første bensinstasjon i Polen, ved motorveien mellom Warszawa og Gdansk, og flere er under forberedelse.

Det er imidlertid det norske selskapet *Norwegian Oil Trading A/S* (NOT) som virkelig har satt spor etter seg innen den polske oljeomsetningen, etter at forholdene ble normalisert i 1990.



*Styreformann for museet i Bobrka,
Jozef Sozanski i sin bergmannsdrakt.*

NOT ble etablert i 1983 med hovedkontor i Oslo. Selskapet konsentrerte seg frem til Berlin-murens fall om eksport av olje-produkter fra Øst-Tyskland. I april 1990 rettet NOT blikket mot Polen, og etablerte kontakt med et lite polsk selskap i Poznan. Med pågangsmot og evne til å improvisere klarte NOT å få sin første oljelast inn over den ordinære godshavnen i Gdynia. Oljen ble losset fra tankskipet direkte i jernbanevogner, og dermed var det polske statsmonopolet over importhavnene brutt. Lossingen foregikk ved hjelp av skipets pumper, og til tre jernbanevogner ad gangen. På denne måten kunne det losses 3000 tonn pr døgn.

I løpet av 1991 solgte NOT 350.000 tonn bensin og diesel til det polske marked. Dette året etablerte NOT et eget selskap, PEMCO Polen, i Stettin. Nordmannen Runar Paulsen ble selskapets første direktør og stedlig representant i Polen.

Etter at polske myndigheter høsten 1991 endret reglene for konsesjoner for oljeimport, var PEMCO det eneste 100% utenlandskeide selskap som fikk konsesjon. På vårparten 1992 innførte myndighetene kvoteordninger, og igjen ble PEMCO tilgodesett. Det andre utenlandske selskap som nøt en slik anseelse hos de polske myndighetene var NESTE. I 1993 har PEMCO befestet sin posisjon og åpnet sitt eget tankanlegg i Warszawa. Det er fortsatt ett av de private selskapene som har betydelige kvoter i Polen. I størrelsesorden er virksomheten til PEMCO rundt ti ganger større en STATOILs.¹³³

Fra petroleumsingeniørene i Stavanger ble det høsten 1991 tatt kontakt med miljøet i Krakow. Stavangerforeningen av Society of Petroleum Engineers (SPE) besluttet å yte sponsormidler til opprettelse av en egen SPE-forening i Krakow. Polakkene hilste initiativet fra Stavanger med glede, og våren 1992 ble første møte i Krakows SPE-forening avviklet.

Polske ingeniører, geologer, geofysikere og andre polakker med interesse for olje og gass deltar nå jevnlig på kongresser og konferanser i Stavanger.

Sommeren 1993 kunne avisene fortelle om Sandnes-mannen Bjørn Håmsø, som i egenskap av energirådgiver for Verdens-

banken, hadde vært rådgiver for den polske regjeringens fremtidige energistrategi.¹³⁴

For mange nordmenn ble det som en vekker da en av våre fremste økonomiske journalister våren 1993 kunne fortelle at Polen stod i ferd med å passere Norge i køen av land som ville inn i EF.¹³⁵

Normaliseringen og utviklingen i Polen etter omveltningene i 1989 har gått hurtig. Den norske ambassadøren i Warszawa uttalte våren 1993 at den polske verdiskapningen, som fra 1989 til april 1992 hadde vist en negativ utvikling, etter dette hadde økt. Ambassadøren forventet en ytterligere økning. Dette slo til. Tidlig i desember var det klart at Polen var det land i Europa som hadde størst økonomisk vekst i 1993.¹³⁸

Høsten 1993 kom nyheten om forsvarssamarbeide mellom Polen, Danmark og Tyskland, og at veien for Polens medlemskap i NATO syntes åpen allerede fra januar 1994.¹³⁶ Senere har det vist seg, blant annet etter den russiske president Jeltsins brev til sine kolleger i vest med advarsel om å oppta Polen og andre tidligere Warszawa-pakt land i NATO, at også NATO-landene begynner å vise de tidligere østblokklandene en kald skulder.

I Polen har man begynt å si at NATO har omskapt den kalde krigen til den kalde freden, og frykter at ånden fra Jalta i 1945 igjen skal begynne å bre seg over Europa. Det glemmes ikke så lett at Europa ved forliket i Munchen i 1938 bøyde av for Hitler, og at hele Øst-Europa i 1945 ble overlatt til Stalins voldsherredømme.

Noter:

- 1 Pontoppidan, Erik: Norges naturlige historie, København 1752-53 (1977), bd I, side 116
- 2 Forbes, R.J: More Studies in Early Petroleum History, Leiden 1959, side 93
- 3 Sozanski, Jozef: Meddelt i møte i Bobrka 28.9.93
- 4 Blomberg, Aage Fasmer: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657- 1660, Odense 1973, side 318
- 5 Bratbak, B: Narvik og Polen, Heimevernsbladet nr 4 og 5/1992
- 6 Viksveen, Stein: To modige jenter - Stavanger Aftenblad 27.4.1985
- 7 Sharman, Tim: Poland, London 1988, side 185

- 8 Sharman, T: side 186
- 9 Forbes, R.J: side 94
- 10 Brzozowski, Leszek, brev til forfatteren 30.4.93. (Oljemuseet i Gorlice)
- 11 Brzozowski
- 12 Brzozowski
- 13 Grynberg, side 12; jfr. note 42.
- 14 Brzozowski
- 15 Forbes, R.J: side 94
- 16 Brzozowski
- 17 SITPNiG: 30 Lat 1961-1991 Muzeum Przemysłu Naftowego, Bobrka 1991
- 18 Yergin, David: The Prize, New York 1991, side 25
- 19 Beaton, Kendall: Dr. Gesner's Kerosene: The Start of American Oil Refining - Business History Review, bd 29/1955, side 45
- 20 Beaton, Kendall: side 45
- 21 Sozanski, Jozef: Opplyst i møte 28.9.93
- 22 Wetting, Olav: Norges første oljeraffineri, Mandal Paraffin Olie Co, 1862-1874 - Volund 1980, side 86
- 23 Wetting, Olav: side 87
- 24 Amdam, P m fl,: Vel blåst, Oslo 1989, side 91
- 25 Verdier skapt gjennom 100 år, Esso Norge A/S 1993, side 13
- 26 Brev av 9. des 1946 fra major Arentz til UD.
- 27 Wasberg, Gunnar Christie: Esso 90 år i Norge, Esso perspektiv nr 2/1983
- 28 Hafsten Bjørn m fl: Flyalarm, Oslo 1991, side 280
- 29 Opplyst til forfatteren 16.4.93 av Fridtjof Høyer, Oslo.
- 30 Beaton, Kendall: side 28
- 31 Beaton, S.J.M: Petroleum: A History of the Oil Region of Venango County, Pennsylvania, Philadelphia 1865, side 211
- 32 Majka, Julian: Salt-mine "Wieliczka", Wieliczka 1991, side 9
- 33 Sozanski, Jozef: The Ignacy Lukasiewicz Skansen of Oil Industry in Bobrka
- 34 Forbes, R.J: side 94
- 35 Forbes, R.J: side 96
- 36 Forbes, R.J: side 96
- 37 Forbes, R.J: side 96
- 38 Wieluch, Donan: Det nye Polen, Kbh 1924, side 86
- 39 Opplyst til forfatteren av Jacek Sozynski i Krakow 27.9.93.
- 40 Sozynski, Jacek: Information über die strukturelle Organisation und Tätigkeit...., Krakow 6.10.1089
- 41 Brzozowski, Leszek: Brev til forfatteren av 30.4.93 (Oljemuseet i Gorlice)
- 42 Grynberg, Febus: Le Petrole Polonais, Haguenau 1937, side 14
- 43 GLINIK: 1883-1983 100-Lecie Zakładu
- 44 Humlum, Johs: Galizien - et døende Oliefelt - Geografisk Tidsskrift, Kbh 1937, side 91
- 45 Wieluch, R.J: side 87
- 46 Wieluch, R.J: side 86

- 47 Delegation Polonaise a la conference de la Paix, Delegation Economique, Paris mars 1919, side 2
- 48 Owen, Edgar: Trek of the Oil Finders, Tulsa 1975, side 434
- 49 Delegation Polonaise a la conference..... side 2
- 50 Grynberg, Febus: Le Pétrole Polonais, Haguenau 1937, side 16
- 51 Polens nasjonalsang, skrevet av Jozef Wybicki (1747-1822) i 1797. Vedtatt som nasjonalhymne i 1926. Her i oversettelse av Henrik Wergeland.
- 52 Mannerheim, G: Minnen, Stockholm, side 37 f.f.
- 53 Raabe, Jens: Polens saga, Oslo 1938, side 91
- 54 Bliss Lane, A: I Saw Poland Betrayed, New York 1948, side 25
- 55 Leslie, R.F: side 147
- 56 Davies, Norman: God's Playground, London 1981, bd II, side 401
- 57 Leslie, R.F: The History of Poland since 1863, Cambridge 1980, side 145
- 58 Zischka, Anton: Krigen om oljen, Oslo 1941, side 129
- 59 Grynberg, F: side 92
- 60 Wieluch, R.J: side 87
- 61 Biderman, B. Alfred: Polens Erdöl-Bergbau und Industri, Lodz 1929, side 22
- 62 Opplyst til forfatteren 24.3.93. av Wanda Øgrim, datter til Helge Lunde.
- 63 Nekrolog over Ivar Lunde i Aftenposten 29.7.1992 av "På vegne av kolleger i uten-riktstjenesten" (E.P.Ofstad)
- 64 Grynberg, F: side 135
- 65 Dok i Riksarkivet, eske 2653, Polen: olje 1920-37
- 66 Humlum, Johs: side 95
- 67 Humlum, Johs: side 90-91 og 93
- 68 Grynberg, F: side 161
- 69 Grynberg, F: side 59
- 70 STOWARZYSZENIE NAUKOWO TECHNICZNE INZYNIEROW I TECHNI-KOW PRZEMYSŁU NAFTOWEGO I GAZOWNICZEGO
- 71 Grynberg, F: side 85
- 72 Zischka, Anton: Krigen om oljen, Oslo 1941, side 146 og 231
- 73 Zischa, A: side 231
- 74 Zischka, A. side 231
- 75 Buchenau, Franz: Petroleum, Skilling-Magazin 1883, side 654
- 76 Documents Concerning German-Polish Relations, London 1939, side 36
- 77 Peszke, Michael Alfred: The Polish Navy in the Second World War, London 1989, side 133
- 78 Documents Concerning German-Polish Relations, London 1939, side 39
- 79 Piekalkiewicz, J: bind II, side 47
- 80 Piekalkiewicz, J: Den andre verdenskrig, København 1985, bind I, side 191
- 81 Bullock, Alan: Hitler and Stalin, London 1991, side 713
- 82 Baalsrud, Terje: Stalin-Hitler pakten, Bergen 1990, side 63
- 83 Baalsrud, Terje: side 66
- 84 Wegierski, Dominik: September 1939, London 1940, side 150
- 85 Anders, Wladyslaw: An Army in Exile, London 1949, side 16
- 86 Zamoyski, Adam: The Polish Way, London 1987, side 358

- 87 The Times Atlas of the Second World War, London 1989, side 16
- 88 Piekalkiewicz, J: bd IV, side 146
- 89 Ruge, Otto: Krigens dagbok, Oslo 1947, bd II, side 200
- 90 Bullock, Alan: Hitler and Stalin, London 1991, side 728
- 91 Zamoyski, Adam: side 364
- 92 Johansen, Jahn Otto: Det polske drama, Oslo 1981, side 12
- 93 Peszke, Michael Alfred: The Polish Navy in the Second World War, London 1989, side 88
- 94 Davies, Norman: God's Playground, Vol II, London 1981, side 504
- 95 Bullock, Allan: Hitler and Stalin, London 1991, side 939
- 96 Karski, Jan: Churchill, Roosevelt og Stalin - III Rocznik Instytutu Polsko-Skandynawskiego Rok 1987/1988, side 15
- 97 Hambro, C.J: Taler i krig, Oslo 1945, side 126
- 98 Ciechanowski, Jan: Defeat in Victory, New York 1947, side 277
- 99 Ciechanowski, Jan: Defeat in Victory, New York 1947, side 305
- 100 Ascherson, Neal: The Struggle for Poland, London 1987, side 135
- 101 Churchill, Winston: Den annen verdenskrig, Oslo 1949, bd 11, side 221
- 102 Bliss Lane, Arthur: I Saw Poland Betrayed, New York 1948, side 57
- 103 Stettinius, E: Roosevelt og Russerne, Trondheim 1950, side 127
- 104 Stettinius, E: side 128
- 105 Stettinius, E: side 295
- 106 Raczyński, greve, Edward, (1891-1993) Polsk ambassadør til Storbritannia 1934-1945, fungerende utenriksminister 1941-1943, President i eksil 1979-1986.
- 107 Sharman, Tim: Poland, London 1988, side 217
- 108 Nicieja, S.Ss forord i Lwow av Stefan Mekarcki, London 1991, side 10
- 109 Bethell, Nicholas: Den siste hemmelighet, Oslo 1975,
- 110 Hegge, Per Egil: Utleveringen fra Norge, trykt i Bethell, N: Den siste hemmelighet, Oslo 1975, side 220-221
- 111 Davies, Norman: God's Playground - A History of Poland, London 1981, bd II, side 566
- 112 Opplyst til forf. 30.9.93 av dr Tadeusz Kondracki, Warszawa
- 113 Begrepet Folkerepublikken ble formelt innført i 1952, og avskaffet ved regime-skiftet i 1989.
- 114 Stiernstedt, Marika: Polsk revolusjon, Oslo 1946, side 73
- 115 Piesakowski, Tomasz: The Fate of Poles in the USSR 1939-1989, London 1990, side 307
- 116 Nicieja, S.Ss forord i Lwow av Stefan Mekarcki, London 1991, side 11
- 117 Karnkowski, P: Oil and Gas Fields in Poland, notat av september 1993
- 118 Opplyst til forf. av P. Karnkowski, Warszawa 22.9.93.
- 119 Brzozowski
- 120 Bliss Lane, A: I Saw Poland Betrayed, New York 1948, side 110
- 121 Karnkowski
- 122 International Petroleum Encyclopedia 1968
- 123 Statoil - Ukestatus 31-93, 16.9.93.
- 124 The Warsaw Voice, Oct 10, 93

- 125 Aftenposten 2. juni 1990
- 126 International Petroleum Encyclopedia 1990
- 127 Styczek, Dariusz - The Warsaw Voice, 14. nov. 1993
- 128 Evensen, Jens: Oversikt over oljepolitiske spørsmål, Oslo 1971
- 129 Norges Statskalender 1974, side 594
- 130 Nekrolog i Adresseavisen 17. desember 1992
- 131 Goszczynski, Andrzej - The Warsaw Voice, 21. nov 1993
- 132 Financial Times Survey Poland, 3.5.91.
- 133 Brev fra NOT av 19.10.93.
- 134 Stavanger Aftenblad 18.8.93.
- 135 Tidens Tegn, nr 2/1993
- 136 Aftenposten, 8.9.93.
- 137 Buchenau, Franz: Petroleum, Skillings-Magazin, Christiania 1883, side 659
- 138 Udgaard, N.M: Polens økonomiske vekst størst i Europa. - Aftenposten 7/12-93

*Jordoljens største Nytte har vi dog endnu ikke omtalt. Den bestaar ikke deri, at folkerige Byer blomstre op, Jernbaner, Kanaler, Chausseer og Telegrafer anlægges, ikke i den Beskjeftigelse, som hele Flaader finde formedelst denne Artikkel, ikke i de uhyre Summer, som tjenes ved Handelen med den - men deri, at den skaffer et billigt, jevnt, klart Lys ind i den mindste Hytte, at den gjør det muligt for Millioner af flittige Arbejdere at have længere Arbeidstid og dermed større Fortjeneste, skaffer dem et sorgfriere Liv, og endelig, at den letter Millioner Andre Aandens Uddannelse og altsaa forædler deres hele Tilværelse.*¹³⁷

"Skillings-Magazin" - 1883



Forfatteren, Bjørn Bratbak (t.h.), er militært utdannet (major). Han er nå avdelingsdirektør i Oljedirektoratet og medlem av styret i Norsk Oljemuseum. Han har skrevet en rekke artikler om polske militærhistoriske forhold, bl. a. med utgangspunkt i Narvik. 15. september 1993 ble han dekorert med Offiserskorset av Den polske Fortjenesteorden. Her gratuleres Bratbak av den polske ambassadør i Norge, Lech Sokol, på vegne av Den Polske Republikks president.